

A XX. SZÁZADI OROSZ (HŐS)NŐ

Русская героиня XX века

Jelige: Hősnő

1. Bevezetés

Oroszországban a nők politikai jelenlétének és jelentőségének régi hagyományai vannak. Cárnők és cárnék sora szegélyezi az orosz történelmet. Az oroszok számos jelenségben úttörőnek bizonyultak, így több híres orosz származású „első nőről” emlékezhetünk meg, például az első női nagykövetről, Alekszandra Mihajlovna Kollontajról, az első úrhajósnőről, Valentyina Vlagyimirovna Tyereskováról (1. ábra).

„Oroszország a fantasztikus és nagyon boldogtalan nők hazája.”

(Ljudmila Ulickaja: Örökbecsű limlom)

Amikor először hallottam Ljudmila Ulickaja fent idézett mondatát, rögtön arra gondoltam, hogy az orosz nők boldogtalanságának forrása az elnyomottság, a konzervatív hagyományokhoz való ragaszkodás. Tévedtem, a dolog koránt sem ilyen egyszerű. E kijelentés háttérében sokkal összetettebb és több évtizedes múlta visszatekintő folyamatok állnak. Ekkor döbbsentem rá, hogy milyen keveset tudok az orosz lélekről, gondolkodásról és azokról a tényezőkről, amelyek mindennapi életüket alakítják. A szakirodalom gyűjtése közben vált világossá számomra, hogy igen kevés szerzőt foglalkoztat az általam választott téma, amely az orosz nő és a XX. századi szovjet nők sorsát formáló tényezők felkutatása volt. Céljaim között szerepelt választ adni arra, miért állítja ennyire határozottan Ljudmila Ulickaja: Oroszország a boldogtalan nők hazája?

Dolgozatom rendszerező jellegű. A rendelkezésre álló szakirodalom felhasználásával célom volt röviden bemutatni az 1917-től 1945-ig terjedő időszakban a nők életét meghatározó személyeket, tendenciákat, eseményeket és korszakokat. Ebből kiemelném Lenin, illetve felesége, Krupszkaja munkásságát, Alexandra Kollontaj tevékenységét, a sztálini korszak alatt tapasztalható ambivalens intézkedéseket, illetve a II. világháború női szempontból is erőpróbáló időszakát. Dolgozatom az általam meghatározónak vélt eseményeket kronologikus sorrendben mutatja be.

2. Az elsők

Az emancipáció kérdése először II. Sándor cár (1855 – 1881) politikájában jelent meg. Ez a kérdéskör központi témájává vált fia, III. Sándor (1881 - 1894) és unokája II. Miklós (1894 - 1917) reformpolitikájának is. „A nőkérdés”, ahogy akkoriban emlegették, a korabeli Oroszország minden társadalmi rétegét érintette, és párbeszédre ösztönözte.¹ Marija Nyikolajevna Vernadszkaja, liberális feminista, e párbeszéd első nyíltan felszólaló női résztvevője volt. Vernadszkaja egyik írásában így foglalt állást: *„Ahhoz, hogy a nők hasznosak tudjanak lenni, dolgozniuk kell, a nő nem csak örömszerzésre, de komoly munkára teremtett – a nőknek a férfiakéval egyenlő hely és jogok járnak a társadalomban...”*². Vernadszkaja kifejtette továbbá, hogy a megfelelően iskolázott nő jobb anyává válhat gyermekei, és érdekesebb társsá a férje számára. Vernadszkaja halála után Jevgenyija Tur, Avdotya Panajeva folyóirat szerkesztők és L. M. Mihalkov költő folytatták a nőket érintő párbeszédet a sajtó hasábjain. Így cselekedett két orosz író, Ivan Turgenyev és Nyikolaj Cernisevszkij is. Műveiket széles körben olvasták.³

Az első orosz feminista mozgalom kirobbantása három hölgy nevéhez köthető: Anna Filosofova, Nagyezsda Sztaszova és Marija Trubnyikova, mindannyian az elit tagjai voltak. Az 1860-as években Filosofova, Sztaszova, Trubnyikova és feministák ezrei próbáltak javítani a nehéz sorsú nők helyzetén: szombati- és esti iskolákat alapítottak, ahol a nők fejleszthették írás-, olvasás- és számoláskészségüket. Különbféle bizottságokat hoztak létre, amelyek adományokat juttattak az arra rászorulóknak. Sajnos ezek az alapítványok viszonylag rövidéletűek voltak, a kormány sokszor gyanakvóan és elutasítóan lépett fel a szervezetek ellen. Ezzel szemben a feministák munkája igen jelentős volt, mert igény támadt az oktatási intézmények számának és minőségének növelésére. Ezért 1868-ban Norov oktatásügyi miniszter deklarálta 125 középiskola létrehozását, ahova több mint tízezer lány iratkozott be. Ekkor a nők még nem részesülhettek ugyanolyan felsőoktatási képzésben, mint a férfiak. Igény természetesen volt rá, így létrehoztak egy speciális képzést a nők számára, amelyet női kurzusoknak neveztek. Oroszország első női orvosa, Barbara Kasevarova-Rudnyeva 1868-ban szerezte meg diplomáját. Kasevarova-Rudnyeva zsidó származású árvaként nevelkedett,

¹ Hivatkozásaimnál azt a módszert követtem, amely szerint egy adott hivatkozás mindig az előtte lévő szakasz tartalmát hivatott lefedni. Ez alól kivételt képeznek a kiemelt hivatkozások, illetve a szó szerinti idézetek. Mivel dolgozatom a szakirodalom összesítésére és nem pedig új tudományos vívmány megalkotására készült, így nem tartottam szükségesnek az összes gondolat egyenkénti lehvivatkozását.

CLEMENTS 2012, 112-113.

² Uo., 114.

³ Uo., 114-116.

középiskolai oktatásban sosem részesült. Nehéz körülményei ellenére, példás akaraterejével és kitartásával elérte célját, ezért az orosz nők emblematisztikus figurájává vált.⁴

Ahogy az várható volt, igen komoly ellenzék szerveződött a feministákkal szemben, akik minden eszközt bevették, hogy megakadályozzák a nőket vágyaik beteljesítésében. Az 1860-as években jelent meg egy csoportosulás, akiket Turgenyev nihilistáknak nevezett el. A nihilisták egyik jelmondata a „ne higgy semmiben”, azaz „vesd el a fennálló értékeket, szabályrendszert, törvényeket és erkölcsi követelményeket” volt. A nihilisták megelégtették a nemesség kiváltságait, egyenlőséget hirdettek a társadalmi rétegek, nők és férfiak között. Az 1860-as évek végére a cári szigor erősödésével, a nihilista csoportosulás tagjai is egyre radikálisabbá váltak. Ez 1881-ig fokozódott, amikor Szofja Perovszkaja, a csoport egyik vezetője, egy generális lánya március elsején meggyilkolta II. Sándor cárt. Ő volt az első orosz feminista, akit elvei miatt végeztek ki.⁵

A vidéken élő nők számára mindennapos jelenség volt a verés, az erőszak, nem létesült elég munkahely, iskolák leginkább a nagyobb városokban voltak elérhetőek és az egészségügyi ellátás is a városokban centralizálódott. Ezen jelenségek együttes hatása vezetett a vidéki népesség városokba történő vándorlásához. A nők 48 %-a, míg a férfiak 63 %-a hagyta el korábbi otthonát, hogy a nagyvárosban próbáljon szerencsét. A vidéken maradó nők számára ez az új helyzet igen kettős volt. Egyrészt nekik kellett átvenni a földeken a férfiak munkáját, akiket gyakran csak a betakarítás környékén láttak. Másrészt fontos tényező, hogy legtöbbjük jobb egészségi állapotnak is örvendhetett, mert nem estek olyan gyakran teherbe. Mindezek ellenére 1902-re a nők immáron 65%-a vándorolt a városokba. A városokba érkező nők többsége előkelő családoknál helyezkedett el cselédként, vagy gyárakban kétkezi munkásként. Ezeken kívül sokan találtak munkát a szolgáltató szférában mosónőként, szakácsként, pincérnőként, bejárónőként, szabóként, varrónőként és eladónőként.

Annak ellenére, hogy a nagyvárosokban sorra nyíltak a színházak, klubok, állatkertek, cirkuszok, piacok és iskolák, múzeumok egész sora várta a látogatókat, a betegek szakszerű kórházi ellátásban részesülhettek, a lakosság, beleértve az újonnan érkezők nagy részét, igen rossz körülmények között élt. Nem csoda tehát, hogy sokan igyekeztek életüket törvénytelen úton könnyebbé tenni. A női bűnelkövetők száma jóval alacsonyabb volt, mint a férfiaké, legtöbbjük nagyon szegény volt, egyedülálló, vagy özvegy. A vád ellenük leggyakrabban lopás, adócsalás és prostitúció, ritkábban különféle erőszakos visszaélés és gyilkosság voltak.

⁴ CLEMENTS 2012, 116-122.

⁵ Uo., 123-126.

A gyilkosságok nagy részét férjük, vagy újszülött csecsemőjük ellen követték el. Ilyen körülmények között érkezett el 1917. március 8-a, az emlékezetes nőnap.⁶

⁶ CLEMENTS 2012, 127 – 157.

3. A nők helyzete az I. világháború idején

1917. március 8-án a petrográdi szovjet munkásnői kivonultak az utcákra, hogy hallassák hangjukat. A végtelen nélkülözés és a cári elnyomás kényszerítette őket e drasztikus lépés megtételére ezen a jeles napon, a *nők napján*. „Kenyeret!”, „Le az önkényuralommal” feliratú transzparenszekkel hirdették a munkásnők akaratát, akik hosszú-hosszú órákat dolgoztak naponta, hogy el tudják látni családjukat, míg férjeik a fronton harcolnak. Ezzel kezdetét vette az orosz forradalom.⁷

Az 1910-es években az Orosz Birodalom társadalma szerkezetileg jelentősen különbözött a nyugat-európai országokétól. 1913-as adatok szerint az uralkodó réteg az összlakosság 16,3 százalékát, az alkalmazotti réteg, azaz a polgárság, viszonylag új társadalmi osztályként a lakosság 2,4 százalékát tette ki. A fennmaradó 81,3 százalék 66,7 százalékát a magánparasztnok és háziiparral foglalkozó kusztárok, 14,6 százalékát pedig az iparban foglalkoztatott munkások alkották.⁸

Az ipari munkásság az ipari központokban, vagy a város szélén hatalmas kaszárnyaszerű blokkokban élt, embertelen körülmények között, tömegnyomorban, amelyről pontos leírást először talán Dosztojevszkij műveiben olvashattunk.⁹ A családokat vékony kartonfüggöny választotta el egymástól, a levegő áporodott volt, a padló és az ablakok piszkosak voltak, bűz és pelenkaszag terjengett és sosem volt csend.¹⁰ Jellemző volt az iskolázatlanság és analfabetizmus, ami legfőképp az ázsiai és kaukázusi lakosságot és a nők óriási hányadát érintette. Az üzbégek 2 százaléka, a kazahok 3,9 százaléka, a türkmének 0,7 százaléka, a kirgizek mindössze 0,6 százaléka tudott írni-olvasni.¹¹ Igaz, városi környezetben éltek, de az integrálódás, a falutól való elszakadás még nem ment végbe. Később ők alkották a bolsevik párt és szociáldemokrácia magvát. A párt 44,4 százaléka volt munkásszármazású.¹²

Az I. világháború és a forradalom nagy változásokat hozott a nők életében. Az 1917-es események után titkos és egyenlő szavazati jogot kapott minden 20 év feletti nő, ami lehetővé tette a számukra, hogy bekapcsolódjanak a politikába. A bolsevik párttagok között a nők aránya jelentős volt. Különösen fontos volt tehát a nők politikai szerepvállalásának erősítése és társadalmi helyzetének javítása. 1919-ben a nők érdekképviseletének ellátása céljából még egy külön „nőosztályt” is létrehoztak (*zsenotgyel*), amelyet főként parasztnők alkottak.¹³

⁷ KRAUSZ 2008, 26.

⁸ Uo., 32-33.

⁹ Uo., 23.

¹⁰ KUNYECKAJA-MASTAKOVA 1985, 39.

¹¹ KRAUSZ 2008, 76.

¹² Uo., 22-23.

¹³ Uo., 33.

Fontos megjegyezni, hogy a bolsevikok nem támogattak a párttól független nőmozgalmakat. A számos ok közül, ez lehet az egyik oka annak, hogy Oroszországban nem erősödött meg a feminista mozgalom.¹⁴ Ezen felül, az egyik legfontosabb, hogy a célok és eszmék nagy része, amelyekért a feministák Nyugat-Európában küzdöttek, már adottak, és sok esetben nemkívánatosak voltak a szovjet társadalomban. Az orosz nők szavazati jogot Európában az elsők között kaptak. Az 1900-as évek elejétől az Orosz Birodalomban a II. világháború végéig szinte állandósultak a háborús konfliktusok. Így a férfi lakosság nagy része katonaként teljesített szolgálatot, aminek következtében a nőknek kellett a férfiak munkáját is elvégezni, hogy családjukat és a társadalom normális működését fenn tudják tartani. Az évtizedekig elhúzódó forradalmak, háborúk nyomán a lakosság száma csökkent, az életkori arányok és a nemek egyensúlya megbomlott. 1917-ben a lakosság 148 millió főt számlált. 1922-ben a háború, az éhínség, a járványok miatt ez a szám 135 millióra csökkent. 4,5 millióval több nő élt az Orosz Föderáció területén, mint férfi. A házasságok száma drámaian visszaesett, amellyel együtt a gyermekhalandóság csökkent. A lakosság megfiatalodott, 67 százaléka 30 év alatti volt.¹⁵

A változás a nőket nem kizárólag politikai és társadalmi szinten érintette. A kultúra, az önmegvalósítás szférájában is egyre jobban kibontakozhattak. Oroszországban is megjelent a modernizmus, amelyben lehetősége nyílt az alsóbb társadalmi rétegeknek és a nőknek is, hogy művészként jelenjenek meg.¹⁶ Az 1900-as évek első felében számos kiemelkedő tehetségű női alkotó tevékenysége bontakozott ki. Ugyanakkor továbbra is szembe kellett nézniük a kétkedéssel és az elutasítással. Anna Ahmatova (2. ábra) *Ott találkoztam utolszor veled* című versének sorai is ezt az attitűdöt jelenítik meg: „Nyárról beszélteél, s arról, hogy a nőt / költőnek elképzelni – lehetetlen”.¹⁷ Később az avantgárd emancipációs törekvései félresöprik az előítéleteket, és az alkotónőket az amazonokkal kezdi azonosítani, akik erősek, nem félnek megmutatni magukat, vágyaikat, gondolatikat, félelmeiket, és akik harcolnak jogaikért. Natalja Goncsarova, Alekszandra Ekszter, Olga Rozanova, Jelena Guro nem kivételességüket szerették volna hangsúlyozni, és nem a társadalmat akarták megbotránkoztatni, egyszerűen egy művészi közösség tagjaiként alkotni és kifejezni szerettek volna.¹⁸ Így ír erről Ahmatova *Arcomról a mosoly ledermed* című versében: „Arcomról a mosoly ledermed. / Ajkam a téli szélbe mártom. / Ma egy reménnyel kevesebb lett, / s eggyel

¹⁴ KRAUSZ 2008, 32-33.

¹⁵ UO., 64.

¹⁶ UO., 43.

¹⁷ Az eredeti versben a *lehetetlen* szó helyett a *kegyetlenség*, *ostobaság* szavakkal fejezte ki a költő az érzelmeit.

¹⁸ BAGI 2010, 30-31.

több ének a világon. / Nem bánom, mi sír énekemben, / nevéssék, szidják – arra szántam. / Megfulladnék a tűrhetetlen, szerelmes, fojtó hallgatásban!”¹⁹

Nem csak az irodalomban, de más művészeti ágakban is egyre nagyobb teret engedtek a nőknek. Anna Pavlova (3. ábra) balett-táncosnőt a mai napig a huszadik század egyik legragyogóbb tehetségeként tartják számon. Anasztázia Vilcareva énekesnőt, „az utánózhatalanként” emlegették, teltházas koncerteket adott országszerte. A század első felének legünnepeltebb színésznői Marija Andrejevna és Olga Knipper (7. ábra), a Moszkvai Művész Színház tagjai voltak. A képzőművészetekben a nők kisebb számban képviseltették magukat. Ennek az oka az volt, hogy nem részesülhettek művészeti oktatásban, ha tanulni szerettek volna, magántanárhoz kellett fordulniuk.²⁰ Az orosz nőket az élet számos fontos területén, például az oktatásban sem tekintették egyenjogúnak a férfiakkal. Ezzel az attitűddel olyan jelentős személyiségek szálltak szembe, mint Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja, vagy Alekszandra Mihajlovna Kollontaj.

3.1 Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja

Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja (4. ábra) Vlagyimir Iljics Lenin társa volt haláláig, de nem emiatt vált jelentős történelmi személyiséggé. Egész életét a bolsevizmusnak szentelte, illetve annak, hogy javítson a munkások, de legfőképp a nők helyzetén.

Nagyezsda Krupszkaja 1869-ben született Szentpéterváron. Gyermekkorra igen hányattatott volt, apja üldöztetése miatt. Mindig jól tanult, képezte magát. A gimnáziumot kitüntetéssel végezte el. Már nagyon fiatalon szimpatizált a narodovolecekkel, de a kis tettek elmélete, melyet hirdettek, nem elégítette ki tenni vágyását. Tanulmányozta Marxot és Engelst. Annak érdekében, hogy igazán elmélyedhessen tanaikban, németül is megtanult. Visszaemlékezéseiben ezt írja: *„a marxizmus olyan nagy boldogságot nyújtott nekem, amelyet az ember csak kívánhat magának: megtudtam belőle, merre kell mennem, eltöltött nyugodt magabiztossággal a dolog kimenetelét illetően, amelyre feltettem az életem.”*²¹ Ekkoriban a névai sorompón túli iskolában tanított, ahová több mint 1000 munkás járt a környékbeli gyárakból. Rendületlen hittel tanította őket írni és olvasni, idővel pedig igyekezett ellátni őket szépirodalommal és marxista szakirodalommal.²² Tevékenységére hamar felfigyeltek a marxista körök és bevonták őt a munkába. Így találkozott és dolgozott együtt a munkásosztály kiemelkedő képviselőivel, úgymint Nyikolaj Bogdanovval, Fjodor Afanaszjevvel, Vaszilij

¹⁹ 1915, Rab Zsuzsa fordítása

²⁰ CLEMENTS 2012, 163-164.

²¹ KUNYECKAJA – MASTAKOVA 1985, 23.

²² UO., 26.

Selgunovval és Vlagyimir Iljics Leninnel.²³ Ez utóbbival 1891-ben találkoztak egy bolsevista-társuk lakásán, ahol azért gyűltek össze, hogy meghallgathassák, mit mond a Volga-vidékéről érkezett híres marxista.²⁴ A szimpátia kölcsönös volt, de nem sokkal megismerkedésük után Lenint bebörtönözték. A börtönből Vlagyimir Iljics társaihoz írt leveleiben szinte mindig megérdeklődte, hogy van „Ignola”, vagy történt-e valami „Hallal”?²⁵ A börtönbüntetés letöltése után Lenint Susenszkójébe, Szibériába száműzték. Ekkora nyilvánvalóvá vált, hogy Nagyezsda Krupszkaja és Lenin vonzódnak egymáshoz. A Susenszkójéból érkező levelek egyikében Lenin megkérte Nagyezsda Krupszkaja kezét. A válasz igen rövid volt: „Nos, *ha feleségnek, akkor feleség leszek.*”²⁶ Házasságkötésükre 1898. július 10-én került sor, száműzetésben, gyűrűjük egy ötkopejkásból készült.²⁷

Lenin nem csak házastársának tekintette Nagyezsda Krupszkaját, de legfőbb tanácsnokának, és legszigorúbb kritikusának is. Ugyanakkor Lenin is inspirálta feleségét az írásra. Így született meg a *Munkásnő (Женищина – работница)*, amely az első marxista mű volt az oroszországi nők helyzetéről. A brosúra minden tekintetben mérföldkőnek számított, mert első ízben írt arról, hogy a nők a cári rendszerben mennyire elnyomottak, mennyire alárendeltek a férjeiknek. Krupszkaja szerint: „*a paraszti életben a nőt elsősorban vagyontárgyaknak tekintik... főleg a munkaerőt értékelik benne*”²⁸. Kifejti, hogy a munkásosztály érdeke összefügg a nők érdekeivel, felhívja a társadalom figyelmét arra, hogy a férfiaknak és nőknek együtt kell küzdeniük a jobb életért. Felvázolt egy marxista szemszögből ideálisnak mondható jövőképet, amelyben a munka elégedettséggel tölti el az embereket, mert a társadalom magára vállalja a gondoskodást a gyengékről, betegekről, idősekről és ahol eltűnik a jövőtől való rettegés.²⁹ A *Munkásnő* először illegálisan jelent meg. Második kiadására 1905-ben került sor, ezúttal legálisan. A mű azonban felkeltette a hatóságok figyelmét, és perbe fogták szerzőjét „*a legfelső hatalommal szemben tanúsított tiszteletlenségért, illetve az alapvető állami törvények által kialakított kormányzási mód becsmérléséért.*”³⁰ Ez az incidens és a folyamatos emigráció azonban nem törte le lelkesedését és még szilárdabb elhatározással igyekezett véghezvinni célját: a munkásnők helyzetének javítását.

²³ KUNYECKAJA – MASTAKOVA 1985, 31.

²⁴ UO., 35-36.

²⁵ Az „Ignola” és a „Hal” Krupszkaja álnevei voltak.

²⁶ KUNYECKAJA – MASTAKOVA 1985, 56-57.

²⁷ UO., 67-68.

²⁸ UO., 71

²⁹ UO., 71.

³⁰ UO., 103-104.

Miután 1905. január 10-én a cár a tömegbe lövetett, kitört az első orosz forradalom. Krupszkaja és Ljudmila Sztal felvilágosító munkát végeztek az orosz emigráció asszonyai és a munkásnők körében. Gyűléseiken előadásokat tartottak arról, hogy mi a munkásnő szerepe a forradalomban.³¹ 1914. március 8-án Pétervárott megjelent a *Rabotnyica (Munkásnő)* című folyóirat első száma, amelynek megszervezésében és létrehozásában Krupszkajának meghatározó szerepe volt. A *Rabotnyica* 6. számában jelent meg „*A gyermekhalandóság a pétervári munkások között*” c. cikke, melyben síkra szállt a munkások és az anyák jogaiért. Szerinte csak egy jobb társadalmi rendszer mentheti meg a gyermekeket a betegségektől és az éhhaláltól.³² 1915. március 26-án tartották meg az I. Nemzetközi Szocialista Nőkonferenciát, melyen 30 küldött vett részt. Az orosz Központi Bizottság delegáltjai Nagyezsda Krupszkaja, Inessza Armand, Jelena Rozmirovics és Zina Lilina voltak. Az angol, német és holland nőkből álló bizottság pacifista álláspontot képviselt, egyedül az orosz KB küldöttei hirdették a sovinsiztáktól való elkülönülés helyességét.³³

Nagyezsda Krupszkaja számos, a bolsevik pártban ellátott tevékenysége és a nők képviselete mellett nagy hangsúlyt fektetett az oktatásügy megreformálására. Vallotta, hogy a nép nevelését az alapoknál kell kezdeni, a gyerekeknek lehetőséget kell nyújtani az általános műveltség elsajátítására és az önművelésre. Ehhez azonban nem álltak rendelkezésre megfelelően kidolgozott tantervek, tantermek, oktatási eszközök, szak- és szépirodalom. Krupszkaja így nyilatkozott erről: „*amíg az iskolaiügy szervezése a burzsoázia kezében lesz, a munka iskolája olyan eszköz lesz, amelyet felhasználnak a munkásosztály érdekei ellen. Csak a munkásosztály teheti a munka iskoláját a mai társadalom átalakításának eszközévé.*”³⁴ Az 1917-ben megjelent „*Közoktatás és demokrácia*” című műve nagy érdeklődést keltett Oroszországban és külföldön is.³⁵ Krupszkaja olyan mennyiségű tudásanyagot halmozott fel az oktatás témaköréből, hogy tervbe vette egy pedagógiai szótár és enciklopédia létrehozását.

Az 1917-es választások során a bolsevik párt fölényt győzelmet aratott, a 64 képviselői helyből 37-et megszerezett. Krupszkaja a proletár Viborg körzet képviselője lett, ahol nagyon hamar az egyik legnépszerűbb személyiséggé vált. 1917 végére 40 iskola és tanfolyam működött felnőttek számára, 10 iskola serdülőknek. Továbbá létesült még 40 könyvtár, 10 klub felnőtteknek és 6 fiataloknak. A gyárakban bölcsődét szerveztek. Összehívta, és összefogásra bátorította a katonafeleségeket és kerületi nőgyűléseket

³¹ KUNYECKAJA – MASTAKOVA 1985, 161.

³² Uo., 178.

³³ Uo., 188.

³⁴ Uo., 196.

³⁵ Uo., 196.

szervezett. Létrehozott egy hálózatot, amelynek tagjai felkeresték a fronton harcoló katonák családjait és megszervezte a gyermekotthonok ellenőrzését, ill. a gyermekek ingyenes étkeztetését.

A Pravda 1917. június 17-i számában jelent meg „Az Oroszországi Munkásifjúsági Szövetség szervezeti szabályzata”, melyben kifejtette rövidtávú céljait: hatórás munkanapot, kiskorúak éjszakai munkavégzésének betiltását, béremelést, általános oktatást, szakszervezeti képviselőket.³⁶

A bolsevik párt hatalomra jutása után a Közoktatási Népbizottság Iskolán Kívüli Oktatás részlegének vezetője lett. Végre lehetősége nyílt politikai szinten is szabályozni a közoktatást, megszervezni az új iskolát.³⁷

Bár Lenin 1924-ben bekövetkezett halála nagyon megviselte, a munkát nem hagyta abba. Élete folyamán megtartott tizenhét pártkongresszust, tizenötön küldöttként is részt vett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a művelődésügyi népbiztos helyettese, a Moszkvai Szovjet küldötte, az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottságnak, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének és a Nemzetközi Vörös Segélynek megalakulásától tagja³⁸, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának küldötte.³⁹ 1931-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tiszteletbeli tagjává választották. 1936-ban Krupszkaját a neveléstudományok doktora címmel tüntették ki.⁴⁰ Nagyezsda Krupszkaja halála előtt egy választóihoz intézett beszédében ezt mondta: „*Abban a nagy szerencsében volt részem, hogy láthattam amint országunk, az egykor műveletlen, szegény, a cárizmus, a földesurak és kapitalisták által megtiport ország, a szocializmus országává vált... Életünk boldog, derűs lett. Erről teljes joggal beszélhetünk, de mennünk kell tovább, előre...*”⁴¹

Az amerikai Pittsburgh Press 1934. december 30-i számában megjelent egy cikk Krupszkajáról. Így írtak róla: „*Moszkva, Szovjetunió. A kicsi, de nagyon kényelmes dolgozószobában az asztalnál ül Oroszország first ladyje, Krupszkaja polgártársnő, Lenin özvegye... Neve azok közé a nevek közé tartozik, amelyeket minden orosz ember ismer. Nincs még egy nő, aki annyit tett volna, mint ő...*”⁴² Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaját az emberek Lenin feleségeként ismerik. Én úgy gondolom, hogy több volt annál. Ennyi idő

³⁶ KUNYECKAJA – MASTAKOVA 1985, 212-222.

³⁷ Uo., 242-246.

³⁸ Uo., 332.

³⁹ Uo., 329.

⁴⁰ Uo., 347.

⁴¹ Uo., 370.

⁴² Uo., 287.

távlatából nehéz megítélni cselekedeteinek helyességét, de biztos, hogy őszintén hitt egy eszmében, amiért képes volt hatalmas áldozatokat hozni. Az elsők között nézett szembe a ténnyel, hogy a harc, a háború nem csak a férfiak ügye. Azzal, hogy a hátszágban dolgozó nők életét milyen drasztikus módon befolyásolja a háború. Ezek a nők segítségre szorultak, és ő megadta nekik a bátorítást, hogy ki merjenek állni magukért. Ami a legfontosabb, felismerte azt, hogy a társadalom nőkkel szemben tanúsított alapvető gondolkodásának helyes irányba terelését az alapoktól kell kezdeni. Belátta, hogy a tudás a kulturális felemelkedés és a társadalmi elnyomás elleni harc legalapvetőbb eszköze.

3.2 Alekszandra Mihajlovna Kollontaj

Alekszandra Mihajlovna Kollontaj (5. ábra) a mai napig az egyik legvitatottabb személyiségű szovjet nő. Bolsevik politikusként együtt dolgozott a „jövő építésén” Leninnel és Krupszkájával. Azon kevesek egyike, akik miután csalódtak a bolsevik pártban és be nem váltott ígéreteikben, kiváltak a pártból és ellenzéki politikusként küzdöttek elveik megvalósításában. A következőkben bemutatom Kollontaj meghatározó cselekedeteit, amelyek bár szélsőségesek, de haladó szelleműek voltak. Szenvedélyes gondolatait a szűk orosz feminista körök a mai napig jegyzik.

Vezető bolsevikként a nők mozgalmának egyik irányító politikusa volt.⁴³ Őszintén hitt a nők emancipációjában, amelynek alapja egyenlőségen, bajtársiasságon és személyi önállóságon nyugszik. Hitt egy jövőbeni társadalomban, amely képes felelősséget vállalni a munkás közösségért, és egyidejűleg lehetővé teszi a személyi szabadságot, hogy mindenki szabadon felvállalhassa szexualitását.⁴⁴ Alekszandra Kollontajt az egyik legmeghatározóbb orosz feministaként tartják számon, sokan a forradalom valkűrjének nevezik. Mint már említettem dolgozatomban, a feminista irányzatok, számos ok miatt, nem erősödhetek meg Oroszországban, így Kollontajnak élete nagy részét külföldön kellett eltöltenie. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy először bolsevik párttagként, majd ellenzéki politikusként, később pedig a világ első női nagyköveteként, minden eszközzel harcoljon elveiért.⁴⁵

Kollontaj 1872. március 19-én született Szentpéterváron.⁴⁶ Jómódú családból származott, kitűnő neveltetést kapott, több nyelven beszélt. Mindemellett, köztudott módon, rengeteg férfi versenyzett kegyeiért.⁴⁷ 1888-ban szerzett tanári diplomát. 1890-ban ismerte

⁴³ BRODSKY FARNSWORTH 2001, 292.

⁴⁴ SYPNOWICH 1993, 287.

⁴⁵ SZEX ÉS MOSZKVA 2012

⁴⁶ PORTER 1980, VII.

⁴⁷ SZEX ÉS MOSZKVA 2012

meg jövődöbeli férjét, Vlagyimir Kollontajt, akivel három évvel később, 1893-ban keltek egybe. Politikai hovatartozását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy szíve mindig ahhoz a párthoz húzott, amely támogatta a nőkérdést. 1899-től a Szociáldemokrata Pártnak dolgozott, majd 1906-ban áttért a mensevikekhez és a szociáldemokraták ellen küzdött. Hivatalosan csak 1917-ben, népszerűségének csúcsán csatlakozott a Bolsevik Párthoz.⁴⁸ Kollontaj szabad emberi kapcsolatokról, szerelemről és szexről alkotott, a kor viszonylatában igen szabadnak mondható gondolatai sok embert megbotrántottak, de támogatókra is akadt. Kollontaj ügyét többek között Jakov Mihajlovics Szverdlov⁴⁹ és Lev Davidovics Trockij⁵⁰ is lelkesen pártolták.⁵¹ Kollontaj helyzetét az is nehezítette, hogy feministaként aposztrofálták. Az 1900-as évek elején kezdett elterjedni a nézet, hogy a feminizmus nem csak egy eszme, amelynek központi eleme a nők egyenlőséghez való joga, hanem a nőket egy zárt csoportosulásként határozta meg.⁵² A szovjet nőkérdés tanulmányozása közben igen sok ellentmondásba ütközhetünk. Lenin számára igen fontos volt a nemek közti egyenlőség kérdése, továbbá úgy vélte, hogy kizárólag a Szocialista Párt lehet képes felszabadítani a nőket a rabszolgaság alól.⁵³ Továbbá vallotta, hogy ahhoz, hogy a párt sikeres legyen, a nők támogatására van szükség. Így, hogy megnyerjék maguknak a nőket, olyan intézkedéseket kell bevezetni, amelyek jobb életet ígérnek nekik. Ezen elgondolás alapján jött létre 1919-ben a *Zsenotgyel*, a párt nőügyekért felelős osztálya, melynek első elnöke Alekszandra Kollontaj volt.⁵⁴ A nők igen nagy szerepet játszottak a közéletben: női politikusok, aktivisták hirdették nézeteiket. Közülük néhányan meghatározó és sorsdöntő eredményeket értek el, de még ez is kevés volt ahhoz, hogy tömegek helyzetén javítani lehessen. A valóságban a szovjet nőket továbbra sem alkalmazták vezető pozíciókban, többszörös terhelésnek voltak kitéve, sokhelyütt tárgyként tekintettek rájuk.⁵⁵

Alekszandra Kollontaj 1919 – 1922-ig vezette a nőügyekért felelős osztályt. Ez alatt rengeteg kritika érte őt és az osztály tagjait. Sokan, a párt tagjai közül is, lenézték és szükségtelennek vélték tevékenységüket. Szofja Szmidovics, a Moszkvai Regionális Nőszekció vezetője úgy vélekedett, hogy ha a párt szükségesnek véli a *Zsenotgyel* munkáját, támogassa, ha nem, oszlassa fel, de azzal, hogy a párttagok lenézik ezeket a nőket és nem veszik komolyan tevékenységüket, senkinek sem segítenek. Egy másik, az idősebb

⁴⁸ BRODSKY FARNSWORTH 2001, 295.

⁴⁹ Bolsevik államférfi, 1917-től az Összoroszárszági Forradalmi Végrehajtó Bizottság elnöke.

⁵⁰ Bolsevik politikus, a forradalmak egyik vezéralakja, a Vörös Hadsereg megalapítója.

⁵¹ BRODSKY FARNSWORTH 2001, 296.

⁵² Uo., 293.

⁵³ SYPNOWICH 1993, 288-289.

⁵⁴ Uo., 295-296.

⁵⁵ Uo., 288-289.

generációhoz tartozó bolsevik, Viktor Nogin arra hívta fel a XI. Pártkongresszus résztvevőinek figyelmét, hogy a Nőosztály irányába tanúsított leereszkedő, abnormális, egészségtelen magatartással erősítik a nőkben az elnyomottság érzését. Ugyanakkor Vjacseszlav Mihajlovics Molotov⁵⁶ kijelentette, hogy a *Zsenotgyel* rossz helyzete az igazi vezetők hiányának tudható be. Molotov elsősorban Inessza Arandra és Alekszandra Kollontajra utalt.⁵⁷

1922-ben Kollontajt nem kívánatos személynek minősítette a Központi Bizottság, de eltávolítani, támogatóinak köszönhetően, nem sikerült a pártból, ezért diplomáciai kiküldetéssel bízták meg. Ettől az évtől kezdve diplomáciai megbízatásokkal tartották távol nem csak a párttól, hanem az országtól is. 1925-ben végleg szakított a Bolsevik Párttal. Természetesen külföldön is folytatta munkáját és fellépett az új házassági törvény ellen, amely a nőket három kategóriára kívánta felosztani: regisztrált, nem regisztrált és alkalmi kategóriákra.⁵⁸ Hirdette a tudatos nevelés elvét, mely szerint a gazdaság iránt való érdeklődést és a szocialista értékeket tovább kell örökítenünk a későbbi generációkra.⁵⁹ Harcolt a közvélemény ellen, miszerint a nőket meg kell védeni. Szerinte a nők nem védelemre szorulnak, hanem szabadságot kell nekik adni.⁶⁰ A törvényes házasság ellen alkotott nézetei igen radikálisak voltak, amelyeket *„Az új erkölcs és szerelem”* című írásában is kifejtett. A prostitúciót elítélte, viszont pártolta a szabad szerelmet. Így nyilatkozott erről: *„Az erotikus barátság feladata az érzelmi potenciál felemelése, a nagy szerelem befogadására alkalmas emberi psziché fejlesztése, felkészítése.”*⁶¹

Kollontaj gondolatait számos könyvben és publikációban rendszerezte, amelyek nem csak Oroszországban, de külföldön is kiadásra kerültek. Ilyen az 1913-ban kiadott *„Új nő”* című írása, melyben kijelenti: *„Azóta, hogy az írók felhagytak a férfiak vak utánzásával, és nem félnek felfedni a női lélek titkait, melyek mindig is rejtve voltak a nagy művészek előtt, a női írók „saját nyelvüket” beszélik, a nőkről beszélnek a műveikben, még akkor is, ha azokból hiányzik a belső szépség, ennek értéke, különleges jelentősége van. Segítenek nekünk, hogy végre megismerjük „a nőt”, a nő egy új, formálódó, fejlődő típusát.”*⁶² A szerzőnő szerint az új hösnő az elmúlt 10-15 évben sokat változott az olvasóközönség által megszokott tiszta, kedves nőtípushoz képest. A regények végén megkötött, csodálatos házasság helyett

⁵⁶ Bolsevik politikus, a Központi Bizottság tagja. A három párttitkár egyike, Sztálin bizalmasa.

⁵⁷ BRODSKY FARNSWORTH 2001, 299.

⁵⁸ Uo., 300-301.

⁵⁹ Uo., 304.

⁶⁰ Uo., 308.

⁶¹ SZEX ÉS MOSZKVA 2012

⁶² Az idézet Kollontaj 1913-ban megjelent *„Új nő”* című újságcikkének 17. oldalán található. ОСИПОВИЧ 1994

feleségekről olvashatunk, akiket férjeik megcsaltak vagy saját hűtlenségüktől szenvednek. Olvashatunk vénkisasszonyokról, akik elkeseredetten üldözik fiatalságukat és nőkről, akik szomorú körülményeik vagy rossz természetük miatt prostituáltak lettek. Az új nő, ahogy a szerző írja, nem hajlandó másodlagos szerepet játszani a társadalomban, azt akarja, hogy teljes értékű embernek tekintsék. Ehhez olyan tulajdonságok szükségesek, amelyeket egészen a közelmúltig kizárólag a férfiakhoz társítottak: önfegyelem, az ellenfél tisztelete, függetlenség, uralkodási vágy, a szabad szexualitás kibontakoztatása.⁶³ Kollontaj szépirodalmi alkotása *A nagy szerelem* című mű, amely Lenin és Inessza Armand szerelmét meséli el.⁶⁴ Legismertebb alkotása *A dolgozó méhek szerelme* (*Любовь пчел трудовых*) sorozatban megjelent *Három nemzedék szerelme* (*Любовь трёх поколений*) című elbeszélése. A mű három különböző generációhoz tartozó nő igen szövevényes szerelmi életét mutatja be. Kollontaj ezt a művét a szabad szerelemre való felhívásnak szánta.⁶⁵

Kollontaj 1924-től szovjet nagyköveti tisztséget látott el. Hátralevő életének nagy részét külföldön élte le. 1942-ben a Munka Vörös Zászló érdemrendjével jutalmazták diplomáciai munkájáért. 1945-ben Nobel-békedíjra jelölték és elnyerte a második Vörös Zászló érdemrendjét. 1952. március 9-én szívinfarktuszban halt meg.⁶⁶

Kollontaj bolsevik párttagként, ellenzéki politikusként és feministaként is meg volt győződve arról, hogy ahhoz, hogy a szocializmus sikeres legyen, a társadalmi és gazdasági kérdésekben hangsúlyozni kell az egyént érintő kérdéseket. Kollontaj számára a szocializmus magába foglalta a közösségben élő, autonóm polgárokat, és ehhez a magánszféra igazságtalanságainak megszüntetése és a magánélet, valamint a személyi tér védelme is szükséges. Azonban elmélete a személyi kapcsolatok fontosságáról nem vert gyökeret, az elveit elutasították. Tevékenysége fontosságát mutatja, hogy a későbbi időszakokra is nagy hatással volt, így a peresztrojka idején Mihail Szergejevics Gorbacsov⁶⁷ a XXVII. Pártkongresszuson felidézte Kollontajt és elveit. Beszédében felhívta a figyelmet többek között a nőtanácsok, egyesületek és érdekképviselők fontosságára a munkahelyeken és lakónegyedekben. A művészetekben is megjelennek a kollontaji elvek: többeket megihletett az irodalom és filmművészet képviselői közül.⁶⁸ 1969 - ben Georgij Natanszon játékfilmet készített „*A Szovjetunió nagykövete*” címmel, melynek főhősét Kollontajról mintázták.⁶⁹

⁶³ ОСИПОВИЧ 1994

⁶⁴ SZEX ÉS MOSZKVA 2012; ОСИПОВИЧ 1994

⁶⁵ SYPNOWICH 1993, 291.; ОСИПОВИЧ 1994

⁶⁶ PORTER 1980, XIII-XIV.

⁶⁷ Orosz politikus, 1985-től Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, majd a Szovjetunió elnöke.

⁶⁸ SYPNOWICH 1993, 294-295.

⁶⁹ SZEX ÉS MOSZKVA 2012

4. A Vörös Cár udvara⁷⁰

Lenin halála után Joszif Visszarionovics Sztálin lett a Szovjetunió és a Szocialista Párt főtitkára. Az új vezetés nagy változásokat hozott a nők életében is. Sztálin grúz származású volt, így a nők kérdésében is főként az ázsiai etnikumok értékrendjét képviselte. Lépései ambivalens érzéseket váltottak ki a lakosság körében.

Sztálin hatalomra kerülését követően a nők emancipációját szorgalmazó ideológia lassanként elhalkult.⁷¹ A nők törekvései, melyek a mindennapi élet átalakítására, jobbá tételére irányultak, mint például a szexuális zaklatás felszámolása, vagy a nemek azonos súlya hatalmi pozíciókban, kívül estek a többség érdeklődésén. 1930-ban Sztálin a Szocialista Párt Női Tagozatát megszüntette, mondván a nemi szerepek az iparosításban, termelésben, kollektivizálásban már felszámolódtak. 1917-1918-ban deklarálták a nők és férfiak jogi és szociális egyenlőségét.⁷² Ennek ellenére továbbra is a párt kevesebb, mint 15 százalékát alkották nők. A nők kivonását a közéletből az 1930-as években gyakran magyarázzák azzal, hogy a párt anyagilag nem támogatta tovább a nőkérdést. A gyakorlatban nem, de retorikai szinten továbbra is napirenden volt a nőkérdés: szorgalmazták a nők oktatását, fontos adminisztratív munkakörben való alkalmazásukat.⁷³ Sőt, Sztálin megítélésekor többször ecsetelték a nőkérdésben szerzett örökérvényű érdemeit: „... teljes nagyságában vetette fel Sztálin a nőkérdést, a nők helyzetét, a női munka kérdését, nők, a munkás- és parasztasszonyoknak a gazdasági és társadalompolitikai életben játszott igen fontos szerepét, s mindezt a kellő magaslatra emelte és megadta a helyes megoldást...”.⁷⁴ Úgy gondolom, a nők elnémításának praktikus okai voltak: a mindennapi élet nehézségeinek és problémáinak elhallgatása, melyek a dolgozó nők vállát nyomták.⁷⁵

Nagyezsda Krupszkaja és számos társának kiemelkedő munkája nyomán az analfabetizmus felszámolása jól haladt, és milliók kulturális felemelkedése ment végbe. Ugyanakkor a 30-as évek átalakulása szélsőséges ellentmondások közepette játszódott le: a parasztlányok- és asszonyok beálltak az ipari termelőmunkába, így a háztartási munka, a gyermeknevelés egy „második műszakkal” egészült ki. Mindez mindeddig nem tapasztalt lakásínséggel párosult.⁷⁶

⁷⁰ Jelen bekezdés címéül Simon Sebag Montefiore könyvének címét választottam, mivel jól jellemzi a sztálini politikát és irányítást. SEBAG MONTEFIORE 2009

⁷¹ FITZPATRICK 2003, 181.

⁷² KRAUSZ 2008, 94.

⁷³ FITZPATRICK 2003, 181-182.

⁷⁴ KRAUSZ 2003, 42.

⁷⁵ FITZPATRICK 2003, 182.

⁷⁶ KRAUSZ 2008, 93.

Az 1930-as években közel 10 millió nő jelent meg a munkaerőpiacon. Közülük sokan férjeik besorozása vagy elhurcolása után családfenntartókká léptek elő. Nehezítette körülményeiket, hogy többnyire alacsony presztízsű, alulfizetett munkakörökben alkalmazták őket. A családjukat egyedül eltartó nőknek egy speciális problémával is szembe kellett nézniük: a gyerekeket gyakran eltávolították a családból, rokonokhoz, vagy barátokhoz kerültek, rosszabb esetben új néven árvaházban nevelkedtek.⁷⁷

Az évtized elején egyre inkább eluralkodott az ipari és mezőgazdasági munkában a hőskultusz, mely igen közel állt a sztahanovizmushoz. Felülről irányított propagandisztikus céllal létre jött az élmunkásnő (*udarnyica*) kultusza. A nők heroizálása azért volt kiemelt cél, mert a tőkefelhalmozás és az iparosítás előremozdítása érdekében szükség volt minden munkáskézre, tehát a nőket minél nagyobb számban be kellett vonni a termelőmunkába. A női egyenjogúság deklarálása, a nők családban megerősített funkciója mind ezt a célt szolgálták.⁷⁸ A női sztahanovisták aránya iparáganként eltérő volt, de a legnagyobb számban a könnyűiparban, a textil-, bőr-, és konfekcióiparban képviseltették magukat.⁷⁹ 1936-ban a nők és férfiak közel ugyanannyi időt töltöttek a termelőmunkában, ám a nők ötször annyit foglalkoztak háztartási munkával, mint a férfiak. Kulturális és oktatási tevékenységre a férfiak háromszor annyit fordítottak, mint a nők. A szovjet termelési hősnő nem csak mítosz volt, hanem a valóságban is létezett, mert a felemelkedés egyik lehetséges eszközeként funkcionált.⁸⁰ A sztahanovista, erős hősnőről kialakított képet a későbbiek során is interpretálták a szovjet propagandában. Gyakran ábrázolták ezeket a nőket úgy, mint az erős, megingathatatlan rendszer és Oroszország szimbólumát. Széles körben ismert a plakát, amelyen egy parasztasszony alakja magát a hazát jelképezi: „*Haza anyácska hív...*” (*Родина-мать зовёт...*) (12. ábra). A nő az, aki neveli a gyermekeket, és harcba küldi nagykorú fiát, dolgozik a gyárban és harcol a fronton. A katonafeleség az, akiért a szovjet katonának megéri életét feláldoznia, a nőért és a hazáért.⁸¹

Az 1920-as években a nők közül, jogaik deklarálása ellenére is, sokan kerültek kiszolgáltatott helyzetbe. A munkanélküliség, a szegénység, egyes törvények, a szabad válás és a férfiuralom miatt a családi egységek gyors felbomlása ment végbe.⁸² Ekkoriban a kommunista pártvezetés igen ellenségesen viszonyult a családhoz, gyakran illették a „burzsoá” és „patriarchális” jelzőkkel. Gyakoriak voltak a nem törvényesített házasságok, a

⁷⁷ FITZPATRICK 2003, 152-153.

⁷⁸ KRAUSZ 2008, 94-95.

⁷⁹ Uo., 80.

⁸⁰ Uo., 95.

⁸¹ Uo., 111.

⁸² Uo., 95.

válás könnyű volt és az abortuszt is legalizálták.⁸³ 1925-ben törvény mondta ki azt is, hogy a törvényes és szabad házasság jogi és pénzügyi tekintetben is egyenlő. Ezzel a rendelkezéssel azt érték el, hogy a férfiak gyakorlatilag semmilyen felelősséget nem viseltek a családjuk iránt. A törvényes feleségek anyagi és szexuális kiszolgáltatottságban éltek, a mindennapi élet, a gyermeknevelés és a munka mellett sokan nem számíthattak finánciális támogatásra, mert férjeik szűkös fizetésükből gyakran másik asszonyt tartottak el. Nem ritkán megesett, hogy több asszony született egyszerre ugyanattól a férfitől.⁸⁴

A sztálini rendszer a családot gazdasági egységgént aposztrofálta, és igyekezett megvédeni azt.⁸⁵ A 30-as évek családmmodellje egy többfunkciós, rugalmas egység volt, melynek gerincét a számos generációhoz tartozó nők alkották.⁸⁶ Fontos megemlíteni a *babuskát*, azaz a nagymamát, aki rendszerint a háztartást vezette.⁸⁷ Megszűntek a nők megvásárlásán alapuló házasságok, és egyre gyakoribbá váltak a vegyes házasságok. A vallási és nemzetiségi korlátok háttérbe szorultak, még a Közép-Ázsiai területeken is a házasságok 12-13 százaléka nemzetiségileg vegyes volt.⁸⁸ Kampány indult a válás, az abortusz és a gyakori szexuális partner-csere ellen.

1936-ban a kormány közzétett egy törvénytervezetet,⁸⁹ amelyben állást foglaltak az öröklés és a tartásdíj kérdésében: a családot elhagyó szülőnek egy gyermek után fizetése egyharmadát, két gyermek esetén fizetése felét, három vagy több gyermek esetén fizetése 60 százalékát volt köteles eljuttatni a családfenntartóhoz.⁹⁰ A törvénytervezet igen magas tartásdíjat irányzott elő, így ez sok férfit nyugtalanított. Így nyilatkozott erről egy voronyezsi hivatalnok: *„Mi történik akkor, ha a férfi másodszorra is megnősül, és ebből a házasságból is vannak gyerekei? A törvénytervezet szerint ennek a második családnak az apa keresetének 40 %-a maradna. Miért kellene a második házasságból született gyerekeknek rosszabb helyzetbe kerülniük? Véleményem szerint a gyerektartási összegnek nem szabad meghaladnia a szülő fizetésének felét.”*⁹¹ A törvénytervezet deklarálásakor a gyermektartás díját mérsékeltek: egy gyerek esetében a jövedelem egynegyedét, két gyermek esetében a jövedelem egyharmadát, három vagy több gyermek esetében a jövedelem felét kellett kifizetni.⁹² A törvénytervezetben

⁸³ FITZPATRICK 2003, 155.

⁸⁴ KRAUSZ 2008, 95.

⁸⁵ UO., 95.

⁸⁶ FITZPATRICK 2003, 154.

⁸⁷ UO., 152.

⁸⁸ KRAUSZ 2008, 94.

⁸⁹ A törvénytervezet a *Pravda* 1936. május 26-i számában jelent meg.

⁹⁰ FITZPATRICK 2003, 169.

⁹¹ Az idézet a *Krasznaja Gazeta* 1936. június 7-i, 3. számában jelent meg.

⁹² FITZPATRICK 2003, 172.

a válás folyamatát megnehezítették, költségeit megemelték: 50 rubelbe került minden első, 150 rubelbe minden második és 300 rubelbe minden további válás.⁹³ A törvényjavaslat e pontja ellen a férfiak többsége szintén tiltakozott, mondván a válás luxuscikk lesz, amelyet kizárólag a jól keresők tudnak megfizetni. Mások azt javasolták, a válás legyen még drágább, de a bíróság állapítsa meg, hogy ki a bűnös fél, és a bűnösnek kelljen állnia a válás költségeit.⁹⁴ A tervezet a sokgyermekes édesanyák megjutalmazását is előkészítette, 2000 rubel anyagi támogatást ítelt meg a hétgyermekes édesanyák számára öt éven keresztül és további 5000 rubel segítséget a tizenegyedik gyermekig.⁹⁵ A családokat elhagyó édesapákat megbélyegezték.

A törvényjavaslat egyik legvitatottabb pontja az abortusz szabályozásáról szóló rész volt. A kormány az abortusz tiltását szorgalmazta, kivéve abban az esetben, ha az anya élete vagy egészsége került veszélybe. Maximum kétévi börtönbüntetésre ítélte volna a beavatkozást végrehajtó orvost, továbbá a személyt, aki az anyát abortuszra kényszeríti. A javaslat az abortuszt kérő nőket közmegvetés tárgyává tette volna, a műtétet többször kérelmezőknek, azaz a „visszaesőknek” pénzbüntetés fizetését irányozta elő. A tervezet nem foglalkozott a magzat élethez való jogával. Az abortuszról szóló vita központi kérdése az volt, mi történik akkor, ha az anya szociális és pénzügyi helyzete annyira rossz, hogy képtelen lenne normális életkörülményeket teremteni születendő magzatának. Meg kell-e, meg lehet-e ebben az esetben engedni az abortuszt? Ehhez a kérdéshez szorosan kapcsolódik a már említett lakáskérdés. Egy nő magyarázatul elmondta: *„A családom egy másik családdal osztja meg a 30 négyzetméteres szobát. Jogom van-e ahhoz a luxushoz, hogy ebbe a környezetbe egy másik gyereket szüljek? Úgy vélem, nincs.”* Más nők is így vélekednek: *„Egy 12 négyzetméteres szobában élek három gyerekkel...És bármennyire szeretnék negyedik gyereket, nem engedhetem meg magamnak.”* Egy leningrádi férfi azt mondta, hogy az abortuszt részlegesen szabad megtiltani, a döntéseket egyénileg kell megvizsgálni, miután felmérték a terhes nő élet- és lakáskörülményeit.⁹⁶

A vita több mint egy hónapig tartott, végül 1936. május 27-én megszületett az abortusztörvény, mely igen radikális volt. Figyelmen kívül hagyták azokat a tényezőket, amelyeket a nép vitásnak tartott az abortusz teljes betiltásával szemben. Egyetlen kivételt

⁹³ FITZPATRICK 2003, 169

⁹⁴ Uo., 171.

⁹⁵ Uo., 169.

⁹⁶ Az idézetek a *Trud* című folyóirat 1936. május 28-i, 1936. június 1-i, 1936. június 2-i számaiban jelentek meg. FITZPATRICK 2003, 169-170.

ismert el: az örökletes betegségeket hordozó nőt mentesítette a kötelező gyermekszülés alól.⁹⁷

A 30-as évek szovjet állama egyértelműen család- és születéspárti lett, hisz elmaradt a várt népességnövekedés a szocializmus időszakában. A családok szétesését a kikökönt, problémákkal teli időszak rovására írták, a családi viszonyok helyreállítását a normálshoz való visszatérésként értékelték.⁹⁸ A kormány leginkább törvényi szabályozás szintjén lépett fel a család szétszilárdása ellen. A hatóságok semmit nem tettek a házasságtörési vádak megszüntetéséért. A feleségek fizikai bántalmazása pedig általános és elfogadott gyakorlat volt, főleg az alsóbb társadalmi rétegek körében.⁹⁹ Az eltűnt férjek ügyében a nők szintén az államhoz fordultak, főleg írásos formában. A legtöbb kérés az eltűnt férjek megtalálására és az elmulasztott tartásdíjak behajtására vonatkoztak. Ilyen a következő levél is, melyet a *Rabotnyica* szerkesztőségébe küldtek: „*Munkás vagyok, nevem Alekszandra Ivanovna Ingyuk. Tisztelettel kérem a Rabotnyica szerkesztőit, adjanak tanácsot nekem, hogyan találhatom meg férjemet, Viktor Ignatyevics Ingyukot, aki bigámista, és jelenleg a Krímben, Feodoszija állomáson dolgozik. Mihelyt rájön, hogy a nyomára bukkantam, otthagyja az állását, és másik helyre költözik. Két év telt el már ebben a kergetőzésben, és azóta nem adott nekem semmi támogatást fia, Borisz neveléséhez.*”¹⁰⁰ Az ilyen és ehhez hasonló esetek vezettek a gyermekek családból való kiemeléséhez, illetve a csavargó gyerekek és tizenéves bűnözők megjelenéséhez, amely a kor egyik legsúlyosabb szociális problémái közé tartozott. 1935-ben az erőszakos bűncselekmények száma, főleg a gyilkosságoké, hihetetlenül megemelkedett és az elkövetők többsége fiatalkorú volt. Ez a szomorú jelenség az oka az 1935. április 7-i határozat létrehozásának, mely kimondta: „*a 12 év feletti, fiatalkorú elkövetőket súlyos esetben olyan mértékű büntetéssel lehet sújtani, amint a felnőtteket.*”¹⁰¹

4.1 A háziasszonyok mozgalma

Az eddigiekben kizárólag az alsóbb társadalmi réteghez tartozó nők, munkásnők és parasztasszonyok sorsának alakulásáról írtam. Ugyanakkor az 1930-as és 1940-es években az elithez tartozó nők életében is fontos változások mentek végbe.

A háziasszony szó jelentése a 10-es évektől kezdve szinte értelmezhetetlen volt, mert egy emancipált nő nem definiálta magát a férjéhez való viszonyban. A házimunkát és a

⁹⁷ FITZPATRICK 2003, 171-172.

⁹⁸ Uo., 156-157.

⁹⁹ Uo., 161.

¹⁰⁰ Uo., 157.

¹⁰¹ Uo., 166-168.

gyermeknevelést „burzsoá” dolognak tartották, hisz ezzel a tevékenységgel a nők nem járultak hozzá a társadalom építéséhez. A magas beosztású férfiak feleségei rendszerint unatkoztak, életüket üresnek érezték. Egyetlen szórakozásuk a szépségápolás és az estélyek szervezése volt, amelyek igen sematikusak voltak. Férjeik vezető beosztásúak lévén, gyakran sokáig dolgoztak, így ezek a nők sokat szenvedtek a magánytól. Bár szavazati joggal rendelkeztek, de nem tekintették őket teljes értékű állampolgároknak. Egyikük így ír erről: „Minden papiromban ez áll: háziasszony. Tíz éve fejeztem be a középiskolát, férjhez mentem, és mindig csak ezt a sokat mondó foglalkozást tudom írni a kérdőívekre. A tanácsi választások alatt engem, egy egészséges fiatal nőt egy helyre ültettek az öregekkel és a rokkantakkal. Azt hiszem, ez így helyes. Én szervezetlen lakosság vagyok.”¹⁰²

Az ilyen nőknek, akik elfoglaltságot kerestek maguknak és szerettek volna beilleszkedni az új szovjet társadalomba, megváltást hozott a háziasszonyok önkéntes mozgalmának megszervezése. Mozgalmukat újságuk címe után *Obszsesztvennyicának* nevezték el, és kezdetben a párt hivatalos támogatását élvezték Szergo Ordzsonikidze személyében, aki nehézipari miniszter és Sztálin bizalmasainak egyike volt. A szervezetet munkahelyek szerint építették ki, de esetükben a férjeik munkahelye és beosztása szerint épült fel a mozgalom és annak hierarchiája. Célkitűzéseik közé tartozott, hogy a társadalmat és férjük munkahelyét kulturáltabbá, élhetőbbé tegyék, óvodákat, bölcsődéket, a nagyobb gyerekeknek tábortokat szerveztek, tanfolyamokat tartottak írástudatlanoknak. Könyvtárakat, fürdőket alapítottak, fákat és virágokat ültettek, ellenőrizték a gyári büfék kínálatát. Ingyen dolgoztak, tevékenységeik anyagi háttérét a *blat*, azaz a vállalatok költségvetéséből a férjek által elkülönített összeg biztosította. A háziasszonyok saját életükön is javítottak, „kultur”-kávézót hoztak létre, ahol pártolhatták a művészeteket, és még divatüzleteket is alapítottak. Kétség sem fér hozzá, hogy a háziasszonyok elsődleges feladatuknak továbbra is a háztartási munkát és a jól szervezett, kényelmes otthoni légkör megteremtését tartották.

Természetesen bálákat is szerveztek, ahová a lelkes filantrópok kizárólag meghívójukkal léphettek be, hogy távol tartsák a nem kívánatos elemeket.¹⁰³ A mozgalmat gyakran érte bírálat, hisz tagjai csak az elit rétegekből kerülhettek ki, munkás származásúak nem csatlakozhattak. Később enyhültek szabályaik és a sztahanovisták feleségeit is befogadták.

A háború egyre növekvő fenyegetése arra sarkallta háziasszonyokat, hogy felkészüljenek a rájuk váró esetleges megpróbáltatásokra. Így mozgalmuk keretében

¹⁰² FITZPATRICK 2003, 174.; Az idézet az *Obszsesztvo* 1939. november 4-i számából származik

¹⁰³ UO., 176.

megtanultak lőni, teherautót, repülőgépet vezetni. Tanfolyamokat végeztek el, hogy sofőrök, telefonközpontosok, gyorsírók és könyvelők legyenek, és hasznosak lehessenek egy háborút viselő társadalom számára. Galina Stange, mint az asszonyok mozgalmának képviselője naplóbejegyzésében ezt írja: „*hogy figyelemmel kell kísérnünk a nemzetközi helyzetet, és bármely pillanatban készen állni arra, hogy férjeink, bátyáink, fiaink helyére álljunk, ha ők elmennek a háborúba.*”¹⁰⁴

Az *Obscsesztvennyica* „*Haditerv a női önkénteseknek*” című rovatában a szerkesztőség bírálta azokat az ipari vezetőket, akik „*korlátozták a nők számára elérhető tevékenység körét, és nem készítették fel az aktivistákat az iparban betöltendő állandó munkára.*”¹⁰⁵ „*Meg kell érteni, hogy egy nő, aki mondjuk két évig volt önkéntes, ez alatt olyan képzésben részesül, mintha mondjuk egy év politikai felkészítőt végzett volna, és az önkéntes munka tapasztalatai segítségével lesznek akkor, amikor végleges állásba lép.*”¹⁰⁶ A háziasszonyok lapja elismeréssel közölt cikkeket olyan nőkről, akik férfiasnak mondható munkakörökben is megállták helyüket. és értek el kiemelkedő eredményeket. Írtak például a hajóskapitány Anna Scsetyinyináról, Polina Oszipenko női pilótáiról és a rettenthetetlen autóversenyző hölgyekről, akik a Moszkva – Aral-tó – Kis-Karakum – Moszkva útvonalon rendezett hosszú távú versenyen vettek részt.¹⁰⁷

¹⁰⁴ FITZPATRICK 2003, 177, 179.

¹⁰⁵ UO., 180

¹⁰⁶ UO., 180.; *Obscsesztvennyica*, 1939. november 1, 22-23.; 1938. november 5, 4-6

¹⁰⁷ FITZPATRICK 2003, 179; FITZPATRICK 2003, 166-168.

5. Hősnők a valóságban, a II. világháború

1943-ra közel kétfélmillió négyzetkilométernyi orosz terület került német megszállás alá, ami 88 millió ember lakóhelye volt. Hozzávetőleg 78 millió szovjet állampolgár, a lakosság 40 százaléka maradt román, finn, magyar és német megszállás alatt. A németek megkezdték a keleti területek népességének szisztematikus kiirtását, elsősorban a kommunistákét és a zsidókét. A Szovjetunió elvesztett 27 millió embert. A népirtás példátlan volt: a tömeges likvidálás, kínzás, elgázosítás, halálra éheztetés, élve elégetés módszerével 6,4 millió ember halt meg, ebből 220 ezer volt gyermek. Az éhezés és járványok következtében további 8,5 millió ember pusztult el. 2,8 millió ember halt meg német, vagy más táborokban. Összesen 18,5 millió áldozat volt civil. Ha mindehhez hozzászámoljuk az eltűnteket és más országban letelepedetteket a civil veszteség száma elérte a 19 millió főt.¹⁰⁸ A felsorolt számokból kiviláglik, hogy Sztálint nem érdekelték az emberáldozatok, őt kizárólag a végeredmény hajtotta előre.¹⁰⁹

1943-ra a Vörös Hadseregben 800 000 nő szolgált, ami az összlétszám 8 százaléka volt.¹¹⁰ A II. világháborúban résztvevő országok hadseregeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Vörös Hadseregben szolgált a legtöbb nő. Az Amerikai Egyesült Államok és Németország seregeiben 400 000, Nagy Britannia seregében pedig 450 000 nő teljesített szolgálatot.¹¹¹ A nőknek igen sok csatát kellett megvívniuk azért, hogy harcolhassanak. Igaz, hogy a Kommunista Párt propagandistái azt állították, hogy a szovjet nők és férfiak társadalmi és jogi értelemben is egyelők, sokáig nem adatott meg a lehetőség a nőknek, hogy csatlakozzanak a sereghez. 1941. június 22-e azonban fordulat hozott a nők besorozásának kérdésében is.¹¹² A nők kizárólag önkéntesekként jelentkezhetek a seregbe. Az önkéntesek elsősorban városi környezetből érkeztek, többségük 18 és 25 év közötti, egyedülálló, gyermektelen, iskolázott munkás, vagy egyetemi hallgató volt. Szinte kivétel nélkül komszomolisták voltak.¹¹³ A nőknek ugyanolyan követelményrendszernek kellett megfelelniük, mint férfi társaiknak: felmérték tudásukat, beleértve olvasáskészségüket, kulturáltságukat, vizsgálták jellemző tulajdonságaikat, önfegyelmüket és magatartásukat, továbbá egészségüket, fizikai erőnlétüket és katonai tevékenységre való hajlamukat.¹¹⁴

¹⁰⁸ KRAUSZ 2008, 109.

¹⁰⁹ UO., 110.

¹¹⁰ UO., 111.

¹¹¹ CLEMENTS 2012, 238.

¹¹² Németország ekkor rohanta le a Szovjetuniót.

¹¹³ A komszomolista egy bolsevik irányultságú, ifjúsági munkásszervezet volt. REESE 2011, 46.

¹¹⁴ UO., 47.

A Szovjetunió pártvezetése a legnehezebb időkben sem kötelezte a nőket kötelező katonai szerepvállalásra. A hadseregbe jelentkező nők száma azonban évről évre nőtt. Véleményem szerint, az e jelenség magyarázatául szolgáló okok között a legfontosabb az elfogadottság, az egyenlőség kérdése volt. Marija Kaliberda, komszomolista így nyilatkozott erről: „Egyelőek akarunk lenni – nem akarjuk, hogy a férfiak ezt mondják rólunk, 'Oh, azok a nők!' Próbálunk erősebbek lenni, mint a férfiak. Minden mástól eltekintve, be kell bizonyítanunk, hogy vagyunk olyan jók, mint ők. Nagyon sokáig kellett belenyugodnunk leereszkedő, felsőbbrendű viselkedésükbe.”¹¹⁵ Más nők azért léptek be a seregbe, mert szüleiket, vagy férjeiket letartóztatták, bebörtönözték a háború előtti tisztogatások során, és ezzel a cselekedettel szerették volna tisztára mosni családjuk nevét. És volt, aki egyszerűen kötelességének érezte, hogy megvédhesse hazáját.¹¹⁶ Mindezen tényezők hatására 1943-ra a Vörös Hadseregben szolgáló orvosok 41 százaléka, a sebészek 43 százaléka, az állatorvosok 43 százaléka, az ápolók 100 százaléka, a sürgősségi betegellátást nyújtó ápolók 40 százaléka és a közvetlenül a harctéren sebesüléseket ellátó orvosok 40 százaléka volt nő. A közlekedést felügyelő tisztek több mint fele volt nő, és több tízezer gépjármű vezető került ki soraik közül. Körülbelül 200 000-re becsülik a léghárításnál szolgáló pilóták és a földi, gyalogos alakulatoknál szolgáló nők számát. Voltak közöttük fényszóró kezelők, rádiós és politikai tisztek.¹¹⁷ Továbbá szolgáltak navigátorként, mesterlövészként, fegyveres ejtőernyősként, tankok személyzeteként és természetesen a nők látták el a mosodai és konyhai feladatokat is.¹¹⁸

A női katonák nagy része férfiakkal együtt harcolt, de voltak kizárólag nők alkotta alakulatok is, mint a 46. Női Éjszakai Repülő-Bombázó Ezred (10. ábra)¹¹⁹, az 586. Gyalogsági Ezred, 587. Bombázó Ezred, az 588. Repülő Ezred.¹²⁰ 1. Női Lövész Ezred és az 1. Elkülönített Női Önkéntes Lövész Hadosztály.¹²¹ A nők érdemeit tovább szaporítja a 94 Arany Csillag kitüntetés¹²², amelyeket női katonáknak adtak át a II. világháború során nyújtott kiemelkedő teljesítményükért. Sokaknak sajnos már csak posthumus ítéltek meg a kitüntetést. A kitüntetettek közül 30-an pilóták voltak, 16-an egészségügyi tisztek, 3-an gépfegyveres alakulatok katonái, és ketten tankvezetők. A mesterlövészek közül Ljudmilla Pavlicsenkót

¹¹⁵ REESE 2011, 52.

¹¹⁶ UO., 52.

¹¹⁷ UO., 50.

¹¹⁸ ERICKSON 1990, 30.

¹¹⁹ CARDONA – MARKWICK 2009, 240.

¹²⁰ ALFONSO 2010, 61.

¹²¹ CARDONA – MARKWICK 2009, 240-241.

¹²² Az Szovjetunió hőseinek járó Arany Csillag kitüntetés a legmagasabb kitüntetés, melyet szovjet katona a bátorságáért kaphat.

(11. ábra), Marija Polivanova és Natalija Kovsova csapatát jutalmazták meg. Továbbá a Nemzetközi Vörös Kereszt 15 szovjet nőt tüntetett ki Florence Nightingale Medállal¹²³, akik nyílt tűzharcban teljesítettek ápolói szolgálatot a csatatéren.¹²⁴

A következőkben bemutatom a Vörös Hadsereg bátor katonanőinek életéből rendelkezésünkre álló igen kevés tényyszerű adatot és részletet. Történetük több szépirodalomban alkotó szerzőt és filmrendelkezőt megihletett már. Ugyanakkor nem akadtam például egy, a Vörös Hadsereg szerkezetét, harcászataát rendszerező szakirodalmi könyvre sem, amely kitért volna bármilyen formában a hadsereg női állományára.

5.1. Éjjeli Boszorkák

„Tolsztoj szerint, a háború és a nők olyan dolgok, amelyek nem illenek egymáshoz – egymástól független léteznek. De amikor szemtanúja voltam 1941 minden embertelenségének, a barátaim és rokonaim, békés civilek halálának, szerettem volna felszabadítani a népet az ellenség elnyomása alól. Szeretném kiemelni, hogy a lányok dédelgetett álma volt felszabadítani az országunkat, de egyikünk se szeretett volna harcolni – ölni.” Így nyilatkozott a háborúról Marija Dolina, a 125. Bombázó Ezred kapitánya.¹²⁵

Az 1920-as és 1930-as évek oktatási reformjai következtében, a nőknek első ízben nyílt alkalmuk elsajátítani a repülőgép-vezetés fortélyait. Nemsokára a képzett szovjet pilótanők hihetetlen sikereket értek el. Az egyik ilyen kiemelkedő momentum az orosz nők hivatásos pilótává válásának történetében az az eset volt, amikor megdöntötték az egyenes vonalú, hosszú távú repülés rekordját a nők nemzetközi mezőnyében. 26 órán keresztül vezette felváltva három pilótánő a *Rogyinának* keresztelt repülőgépet.¹²⁶ A második napon a vészjelző felvillant, ami azt jelentette, hogy már csak harminc percre elegendő üzemanyag maradt. A háromfős legénység attól tartva, hogy Raskova nem tudja a tajga dús növényzete miatt letenni a gép hasát, úgy határozott, hogy ejtőernyővel kiugranak 7546 láb magasságból. Marija Raskova és társai 10 napot töltöttek egy orosz, szubarktikus erdőben.¹²⁷ Kimenekítésük után, Sztálin személyesen adta át Raskovának a Szovjetunió Hőse kitüntetését. Ő volt az első szovjet nő, aki ebben a kitüntetésben részesülhetett. Továbbá ő volt az, aki a

¹²³ A Florence Nightingale érmet a Nemzetközi Vörös Kereszt 1912-ben alapította. Ez a legmagasabb nemzetközi kitüntetés, melyet olyan nővéreknek és ápolóknak ítélnek oda, akik rendkívüli bátorsággal és odaadással láttak el sebesülteket, betegeket, fogyatékosokat vagy civil áldozatokat egy konfliktus vagy természeti katasztrófa esetén, illetve azoknak az ápolóknak, akik példás magatartásukkal, kreatív, úttörő szemléletükkel hozzájárultak a közegészségügy és az ápolás oktatásához.

¹²⁴ REESE 2011, 52.

¹²⁵ ALFONSO 2010, 59.

¹²⁶ UO., 60

¹²⁷ STREBE 2003, 48.

németek 1941. júniusi támadása után, minden befolyását latba vetve közbenjárt a szovjet női pilóták érdekében. Kérése, mely szerint a női pilótákat is alkalmazzák a Vörös Hadseregben, meghallgatásra került.¹²⁸

Marina Mikhailovna Malinyina (Raskova) (6. ábra) 1912. március 28-án született Moszkvában. Raskova első ízben akkor találkozott a repüléssel, amikor fogalmazói állást kapott a Légierő N. J. Zsukovszkij nevét viselő Mérnöki Akadémiájánál. Folyamatosan tanult és ő lett az első nő, aki diplomás légi navigátorrá képezte magát. Nem sokkal később engedélyt kapott arra, hogy navigátorként munkába állhasson. Számtalan bevetésen részt vett, míg nem 1935-ben saját járatot kapott, ezúttal már pilótaként. Raskova a már említett maratoni távú, egyirányú repülés rekordján kívül számtalan rekordot felállított, például 1937-ben Valentyina Grizodubova pilótanővel együtt megdöntötték a Moszkva - Aktyubinszk, Kazahsztan (1443 km) táv időrekordját. Raskova hőstetteinek híre rengeteg nőt ösztönzött arra, hogy pilótává képeztessék magukat, és csatába szálljanak az országukért. Miután Sztálin engedélyt adott egy női repülő egység (122-es Repülő Egység) létrehozására, az érdeklődés és a női pilóták száma oly mértékben megnövekedett, hogy több, kizárólag nőkől álló csapatot is létrehoztak: az 586-os Harcoló Repülő Ezredet (Jak-1¹²⁹ harcosok), a 8. Légi Hadsereg 270. Bombázó Hadtestét, 587. Zuhanó Bombázó Légi Ezredet (Pe-2¹³⁰ bombázók), az 588. Éjszakai Bombázó Ezredet (Po-2 kétfedelű repülőgép). Utóbbi 1943 februárja után a 46. Taman Guards Bombázó Ezred nevet viselte a Taman – félszigeten a németek felett aratott győzelem tiszteletére. A 46. volt az egyetlen ezred, amelynek legénysége a háború végéig kizárólag nőkől állt. Összesen 24000 küldetésben vettek részt és a legénység 23 tagja kapta meg a Szovjetunió Arany Csillaga kitüntetését.¹³¹

Nem nagy magasságú bombázás, egyéb bombatámadások, a német védelmi vonatok szétzilálása és főként éjjeli tevékenység jellemezte az 588. Éjszakai Bombázó Ezred női pilótáit, akiket a megviselt német katonák csak „éjjeli boszorkáknak” neveztek. Ezek a nők nagy terhelésnek voltak kitéve. Egy küldetés után a repülőgépek és személyzetük csak néhány percet töltöttek a földön és máris vissza kellett térniük bevetési tevékenységükhöz. Az alatt a

¹²⁸ ALFONSO 2010, 60

¹²⁹ A Jak-1 a Szovjetunióban az Jakovlev-tervezőirodában kifejlesztett egymotoros, együléses (oktató változatoknál kétüléses), alsószárnyas, behúzható futóműves, vegyes építésű vadász- és vadászbombázó repülőgép. A prototípus típusjelzése I-26 volt. A Jakovlev-vadászgépek a második világháború során a Szovjetunió által legszélesebb körben alkalmazott repülőgépcsald volt.

¹³⁰ 1941-ben rendszerbe állított kétmotoros szovjet harci repülőgép a Petjakov tervezőirodából. Alsószárnyas, osztott vezérsíkú, karcsú, vegyes építésű repülőgépet magassági vadásznak tervezték 1939-ben. Ebből alakították ki 1940-re egy vízszintes bombavetésre és zuhanóbombázásra egyaránt alkalmas változatot, amely megőrizte a vadászgép nagy sebességét, jó manőverező képességét. Számos feladatkörben használták: könnyű- és zuhanóbombázónak, volt felderítő, éjszakai és nappali nehézvadász változata, és gyakorlógépként is bevált

¹³¹ STREBE 2003, 49.

néhány perc alatt, a női földi kezelő személyzetnek kézzel kellett betöltenie a négy darab, egyenként 400 kilogrammos bombát. A testük átalakult, megszűnt nőnek lenni, megszűnt nőként funkcionálni, katonák lettek.¹³² Ennek az ezrednek volt a tagja Lilja Litvjak (8. ábra) is, akit csak „a halálos fehér liliom” néven emlegettek. Ő volt az első pilótanő a világtörténelemben, aki egy légitámadás során kilőtte ellenfelét (1942. szeptember 3.). Litvjak ekkor mindössze 20 éves volt. Személyiségének ellentmondásossága abban állt, hogy foglalkozásával ellentétben Litvjak igen nőies, kecses és alacsony volt, mindig sok ékszer viselt a bevetések során is. Litvjak 1943. augusztus elsején tűnt el. Őt is, csak úgy, mint Raskovát, hősként tisztelték a Szovjetunióban, ugyanakkor nem tűntették ki a Szovjetunió Vörös Csillaga érdemrenddel csak feltételezett halála után 47 évvel.¹³³

Nagyezsda Popova (9. ábra) szintén az Éjjeli Boszorkák Ezredéhez tartozott. Mindössze 19 éves volt, amikor csatlakozott hozzájuk 1940-ben. A II. világháború alatt 852 bevetésben vett részt, volt olyan éjszaka, amikor egymás után tizennyolcban. Ez után az éjszaka után kapta meg a Szovjetunió Arany Csillaga kitüntetését. Az említett pilótanők közül talán ő volt az egyik legszerencsésebb. Több alkalommal lelőtték, volt olyan eset, amikor 42 lyukat ütöttek repülőgépe gerincébe és mégis szerencsésen letette a gépet. Ő az egyike azon kevés pilótanőknek, akik túléltek a háborút.¹³⁴

1942. májusában, 8 hónappal halála előtt Raskova a következő szavakat intézte az 588. Éjszakai Bombázó Ezred tagjaihoz: *„Hiszem, hogy hősként tértek vissza. Hőskölteményeket és dalokat szereznek majd rólatok. A jövő generációi dicsőíteni fognak benneteket.”*

Raskovát posztumusz tűntették ki a Honvédő Háború Érdemrendjével. Moszkvában és Kazanyban utcákat, teret, iskolákat, hajókat neveztek el róla. Hamvait a Kreml falában helyezték el.¹³⁵

5.2. Mesterlövésznők

Egyszer egy foglyul ejtett német tiszt különös kéréssel fordult fogva tartóihoz. Elmondta, hogy nagyon sok társa halt meg fejlövés áldozataként, és szeretné látni azt a katonát, aki ilyen sok barátját megölte. A szovjet parancsnok nem tagadta meg kérését és

¹³² ERICKSON 1990, 34.

¹³³ STREBE 2003, 51-52.

¹³⁴ LANGER 2013

¹³⁵ STREBE 2003, 50.

odavezették Szasa Sljakova mesterlövésznő holttestéhez, aki nem sokkal azelőtt egy mesterlövész-párbajban vesztette életét.¹³⁶

1942-ben a Vörös Hadsereg nőellenes politikájában gyökeres változás állt be: engedélyezték, hogy nők is harcolhassanak mesterlövészként, és tagjai lehessenek géppuskás alakulatoknak. Ekkor közel 2500 nőt képeztek ki mesterlövésznek, ugyanakkor sokan vettek részt a háborúban hivatalos képzés nélkül is.¹³⁷ A Vörös Hadsereg egyik leghíresebb kiképzőtisztje Nyina Pavlovna volt. 48 éves volt, amikor először a fronton harcolt és 122 igazolt találattal rendelkezett. Később a férfi katonák oktatójaként, a Mesterlövészek Anyukája néven vált híressé. 1945-ben, autóbalesetben hunyt el.¹³⁸

Idővel világossá vált a pártvezetés számára, hogy a nők a mesterlövészként is remekül megállják a helyüket. A reakcióik és stressz szintjük hasonló volt a férfiakéhoz, továbbá kötelességtudóak, hazafiasak, bajtársiasak, bosszúállóak voltak és képesek voltak gyűlölni.¹³⁹

A II. világháború elején az orosz mesterlövészeknek két csoportja létezett. Az egyikhez a legfelsőbb parancsnokság állományába tartozó mesterlövészeket, a másikhoz a standard gyalogos csapatok mesterlövészeit sorolták. A legfelsőbb parancsnokság mesterlövészeit egymástól különálló csoportokra osztották. A női mesterlövészek is az ilyen, különleges csoportokba kerültek. A Vörös Hadsereg bevett gyakorlata volt, hogy a mesterlövészek mindig párban dolgoztak.¹⁴⁰

A II. világháború lezárulása után Arany Csillag kitüntetésben 3 női mesterlövész is részesült. Az első Ljudmilla Pavlicsenko volt, aki a 309 megerősített találatával a legeredményesebb szovjet női mesterlövésznek számít. Marija Polivanova és Natalija Kovsova párosát is kitüntették, együtt több mint 300 igazolt találattal rendelkeznek.¹⁴¹ Életük végéig a 130. Puskás Osztagban szolgáltak. 1942-ben egy bevetés során körbekerítette őket az ellenség. Rengeteg sebesülést szereztek, utolsó megmaradt gránátjukkal öngyilkosságot követtek el.¹⁴²

5.3. A hátország hősnői

A hátország majdnem olyan fontos szerepet játszott a háború során, mint maga a Vörös Hadsereg. A lakosság kitartott a pártvezetés mellett: éhező gyermekek és nők termeltek

¹³⁶ ERICKSON 1990, 34.

¹³⁷ REESE 2011, 50.

¹³⁸ ERICKSON 1990, 34.

¹³⁹ REESE 2011, 51.

¹⁴⁰ GRAU – CUTSHAW 2002, 7.

¹⁴¹ UO., 52.

¹⁴² COOK 2006, 554.

az üzemekben megállás nélkül, hogy a gazdaság színterén megfordíthassák a háború menetét.¹⁴³ Az éhezés mértéke a háború előrehaladtával egyre csak fokozódott. Amikor az élelmiszeradagolást intézményesítették a munkások 800 gr kenyeret kaptak naponta és 2200 gr húst havonta. Az idősek és gyermekek ételadagja csak 400 gr kenyér volt naponta. 1943-ra ez a szám már csak 300 gr volt. A helyzet odáig fajult, hogy az emberek kénytelenek voltak kutya- és macskahúst fogyasztani, az élelmiszerlopások mindennaposak voltak és ritkán még kannibalizmusról is beszámoltak. Szinte felfoghatatlan, de 1941-ben, miután a németek lebombáztak 4 gabonátárolót, az éhínség minden eddiginél nagyobb méreteket öltött. 1941 novemberére a napi fejadag 250 gr kenyér volt a munkások és 125 gr a lakosság számára. Ebben az évben Leningrád ostroma alatt, csak a városhoz tartozó összlakosságból 3 millióan haltak meg éhezés, hideg vagy a bombázások következtében. A blokád idején Leningrádban tartózkodott több kivételes személyiség is, mint például Anna Ahmatova, vagy Olga Bergholz. A költőnők verseikkel fejezték ki hazafias érzelmeiket és az orosz nép erkölcsi megbecsztelését, úgy, hogy mindeközben őket is foglyul ejtette a város.¹⁴⁴

1939-ben, Moszkvában az ipari dolgozók 46.6 százaléka volt nő. Ez az érték 1945-re 63 százalékra emelkedett. 1942 decemberében Leningrádban az iparban dolgozók 80 százaléka, országos felmérések szerint 1945-ben a könnyűipari munkások 90 százaléka, a kollektív farmgazdaságok dolgozóinak 80 százaléka volt nő.¹⁴⁵ A háború végén az iparban dolgozók 56 százaléka, a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő 60 százaléka volt nő.¹⁴⁶ A mezőgazdaságban dolgozó nők kifejezetten nehéz helyzetben voltak, mert a háború kezdetén végigsöprő begyűjtési hullám során, a lakosságnak be kellett szolgáltatnia minden gépjárművet, traktorokat, szerszámokat, amikből lőfegyvert tudtak előállítani. Így az úgynevezett női traktoros brigádoknak ócska, traktorokat helyettesítő tákolmányokkal kellett elvégezniük az amúgy is nehéz fizikai mezőgazdasági munkákat.¹⁴⁷ A városokban is hasonló volt a helyzet. A háború alatt leginkább nők töltötték be a vezető pozíciókat az üzemekben, és az orvosok is a nők soraiból kerültek ki, de a legnehezebb és legveszélyesebb fizikai munkákat is nekik kellett ellátni. Moszkvában 150000 nő dolgozott a földalatti tank labirintus kiásásán. A német bombázások után a nőknek kellett hatástalanítaniuk az addig fel nem robbant lövedékeket és ők keresték az életben maradtakat a romok között. 1944-ben a

¹⁴³ KRAUSZ 2008, 111

¹⁴⁴ COOK 206, 543-544.

¹⁴⁵ CLEMENTS 2012, 245.

¹⁴⁶ KRAUSZ 2008, 111.

¹⁴⁷ ERICKSON 1990, 31.

jelenlegi Ukrajna déli részén fekvő donyecki medencében a szénbányászok 41 százalékát tették ki nők.¹⁴⁸

A háború előrehaladtával és az ipari termelés fokozásával egyre rosszabb munkakörülményekkel kellett számolni. Az egészségügyi és munkavédelmi előírásokat egyre inkább figyelmen kívül hagyták, ugyanakkor a hiányzást nem tűrték. 10-12 órás műszakok váltották egymást a hét minden napján. Egy szovjet munkásnő, Valentyina Busujeva visszaemlékezéseiben így ír munkakörülményeiről: *„Felraktad a rönköt a válladra és odacipelted a vasúti kocsig. Arról ne is álmodj, hogy körbenézhetsz! A csoportvezető figyel téged!...Így dolgoztunk 12 órán keresztül egy huzamban. 50 perc munka, 10 perc pihenés. 1 hónap nappali műszak, a következőben éjszakai. Egy fából tákolt viskóban voltunk elszállásolva. Bent 60 ember aludt priccseken. Nem voltak ünnepek, szabadnapok, szó sem lehetett róla.”*¹⁴⁹ Az éhezés és alultápláltság miatt különféle járványok, influenza, malária, tüdőgyulladás, skorbut, tifusz, TBC tizedelték a lakosságot.¹⁵⁰

A legrosszabb helyzetben a fronthoz legközelebb élő nők voltak. A blokád alatt Leningrádban 3 millió ember halt meg bombatámadás vagy éhezés miatt. Több millióan haltak meg azokon a területeken is, amelyeket a németek megszállás alatt tartottak. A német katonák az árvaházakból gyermekeket és fiatal felnőtteket deportáltak, hogy németországi gyárakban munkába állítsák őket. 1942-ben Hitler parancsára félmillió fiatal (18-35 éves) ukrán nőt szállítottak Németországba, hogy háztartási alkalmazottként segítsék a német otthonok fenntartását. Azokat a nőket, akiket nem deportáltak, terror alatt tartották: foglyul ejtették, megerőszakolták őket. Ukrajnában több mint tízezer gyermeknek volt német származású apja. A németek még ebből a helyzetből is igyekeztek előnyt kovácsolni. Élelemért és azért cserébe, hogy ne hurcolják el őket, rengeteg nőt tettek kollaboránssá.¹⁵¹

¹⁴⁸ CLEMENTS 2012, 245-246.

¹⁴⁹ UO., 246.

¹⁵⁰ UO., 246-247.

¹⁵¹ UO., 247.

6. Hősnők a filmvásznon (1917 – 1945)¹⁵²

Gyenyisz Arkagyjevics Kaufman, művésznevén Dziga Vertov (13. ábra) 1918-ban, egy akkoriban még rendhagyónak számító ötlettel állt elő. Egy dokumentarista, híradó jellegű filmsorozatban kívánta feldolgozni a polgárháború legfontosabb eseményeit. Műveivel nem csak tájékoztatta a nézőközönséget, de új műfajt is teremtett, az agitatív publicisztika műfaját. A pártvezetés rögtön felismerte a mozgóképben rejlő lehetőségek szinte végtelen tárházát. A mozgóképpel nem csak közölni lehetett, de befolyásolni és megtéveszteni is.

A sztálini vezetés is élénken érdeklődött a filmek iránt. Sztálin a Kremlben berendezett vetítőszobában előszeretettel nézte meg társaival együtt a még meg nem jelent műveket. Köztudott volt, hogy Sztálin parancsára egész jeleneteket vágtak ki vagy illesztettek be a történetbe. Az ilyen mértékű felülvizsgálat természetesen azt jelentette, hogy a 30-as évek filmjeinek nőalakjai a hivatalos nézőpontot tükrözték. Az 1936-ban bevezetett törvénycsomag igen erős natalista¹⁵³ álláspontot képviselt. A válás folyamatát megnehezítette, az abortuszt szinte betiltotta. A következőkben konkrét példákon keresztül megvizsgálom, hogy a sztálini politika, konkrétan a 36-os törvénycsomag, és pártvezetés milyen módon befolyásolta a filmvásznon megjelenő hősnők karakterét.¹⁵⁴

Az 1930-as évek szovjet filmjeiben igen ritkán ábrázolták a nőket a tradicionális, nem dolgozó anya szerepében, bár erre is volt példa. Nyikolaj Ekk *Út az életbe (Путевка в жизнь)*¹⁵⁵ című filmjében az anya a családi idill, a rend és tisztaság megteremtője és fenntartója. Egyetlen attribútuma a hosszú haja, amelyet a kamera- és snittkezelés nagyon sokszor helyez középpontba. Az anya tragikus halálával a család összeomlik, a férj nem képes helyettesíteni feleségét, végül fiuk, Kolka elszökik otthonról, és az utcára kerül. Ez az első szovjet filmek egyike, amelyben a férfi szerepe mellékessé kezd válni. Természetesen a filmben a Szovjetunió is képviseltetni magát, szintén egy nő allegorikus alakján keresztül. A „haza anyácska jelenség” ezúttal egy szociálisgondozó hölgy képében jelenik meg, aki kiválasztja az utcán élő gyermekek közül azokat, akiket az állam pártfogásába vesz. Nyikolaj Ekk filmjét még az 1936-os törvénycsomag bevezetése előtt forgatták, így erőteljesen érződik

¹⁵² Az általam felvázolt téma rövid illusztrálására azért választottam éppen a filmet, mivel a vizuális ábrázolás hatásmechanizmusának kihasználása igen alkalmas volt bizonyos társadalmi-politikai, ideológiai kérdések konkrét érzékeltesére.

¹⁵³ A natalizmus egy irányzat, amely a gyermeknevelést és a szülővé válást szociális szempontból kívánatosnak tartja. Az állam igyekszik előteremteti a népességnövekedéshez szükséges anyagi és szociális háttérrel, ill. különféle juttatásokkal, adócsökkentéssel, az abortusz és a fogamzásgátlás korlátozásával támogatni a szülőket.

¹⁵⁴ ROWLEY 2009, 26.

¹⁵⁵ НИКОЛАЙ ЕКК: ПУТЕВКА В ЖИЗНЬ, 1931

rajta a 20-as évek anyaságpárti propagandája. Az 1932-es Velencei Filmfesztiválon az év legjobb filmjének jelöltjei között szerepelt.¹⁵⁶

Az 1936-os év igen nagy változást hozott a filmművészetben. Ennek ékes bizonyítéka Dziga Vertov *Bölcsoadal* (*Колыбельная*)¹⁵⁷ című, 1937-es filmjének fogadtatása. Ebben a filmben a nőt ismét elsősorban anyaként ábrázolja rendező. A film forgalmazását a megjelenés után 5 nappal betiltották, és a szovjet filmek hivatalos listájába sem került be.¹⁵⁸ Ezzel szemben olyan filmek kerültek reflektorfénybe mint a *Kormánytag* (*Член правительства*)¹⁵⁹, a *Parasztok* (*Крестьяне*)¹⁶⁰, vagy a *Komszomolszk* (*Комсомольск*)¹⁶¹, amelyekben a nő, mint munkás jelenik meg. Ehhez a hullámhoz tartozó filmek hősnői gyakran férfiasak, erősek. Párhuzamosan a nők elférfiasodásával, a férfi szereplők mellékesek, jellemtelenek, vagy a fő konfliktus negatív kiváltói. Ezt a jelenséget nagyon jól ábrázolja a *Kormánytag* című film, amely főhőse Alekszandra, aki szorgalmas és sikeres nőként egyre feljebb jut a ranglétrán. A férj, Jefim, irigykedik Alekszandrára és ez a konfliktus teszi Jefimet a film tragikus, negatív szereplőjévé. Az apa végül elhagyja családját. A valóságban, ahol a nőket nem alkalmazták magas pozíciókban, és fizetésük sosem érte el az ugyanazon munkát végző férfiakéit, ez a történet igen utópisztikusnak hathatott. Alekszandrárt gyakran ábrázolták karján gyermekével, miközben papírmunkát végez, vagy főnökével találkozik. A film ezzel azt az érzést sugallja, hogy az anyaság csak másodlagos szerepet tölt be Alekszandra, a dolgozó nő életében. A film végén hősnőnk Moszkvába utazik, hogy a Legfelsőbb Szovjet tagja legyen. Beiktatásán találkozik Alekszej Sztahanovval. Ez az aktus nem csak a filmkészítők nyilvánvaló és minden árnyaltságot mellőző propagandisztikus fogása, de Alekszandra, a munkásnő, és nem az anya felemelkedése.

A nyílt propaganda filmes megjelenítését a *Parasztok* c. film készítői igen magas szintre helyezték azzal, hogy a film egyik animációs blokkjában megjelenik Sztálin. A film hősnője Varvara, kolhozának legkiválóbb munkása. Varvara áldott állapota ellenére sokat dolgozik, ezzel felhívja magára Sztálin figyelmét, aki gratuláló táviratot küld neki. A már említett animációs jelenet Varvara álmát hivatott ábrázolni, amelyben gyermeke apja maga Sztálin. A diktátor a falu utcáján sétál, karjában egy kisfiúval. Körülötte gyermekek szaladgálnak, és amikor egy pillanatra megáll, átölelik a lábát. Nem sokkal a film vége előtt

¹⁵⁶ ROWLEY 2009, 27-28.

¹⁵⁷ ДЗИГА ВЕРТОВ: КОЛЫБЕЛЬНАЯ, 1937

¹⁵⁸ ROWLEY 2009, 28.

¹⁵⁹ АЛЕКСАНДР ЗАРХИ, ИОСИФ ХЕЙФИЦ: ЧЛЕН ПРАВИТЕЛЬСТВО, 1939.

¹⁶⁰ ФРИДРИХ ЭРМЛЕР: КРЕСТЬЯНЕ, 1934.

¹⁶¹ СЕРГЕЙ ГЕРАСИМОВ: КОМСОМОЛЬСК, 1938.

Varvarát meggyilkolja a férje, a gyermek biológiai apja. Ismételten a férfi válik a történet negatív hősévé és a női főhős mártírrá.¹⁶²

Úgy gondolom az 1936-os év nagy szemléletváltást hozott a szovjet filmművészetben is, de a törvéncsomag natalista szemlélete nem tükröződik az általam kiválasztott filmekben. Épp ellenkezőleg, az anyaság intézményének háttérbeszorítása, elértéktelenítése volt hangsúlyos. Az említett filmek történelmi tényekkel való összehasonlítása során érzékelhetjük igazán az óriási különbséget a valóság és a sztálini propaganda által elferdített és kiszivárogtatott „valóság” között.

¹⁶² ROWLEY 2009, 29-31.

7. Összefoglalás

A bevezetésben feltett kérdésre, hogy Oroszország miért a fantasztikus és nagyon boldogtalan nők hazája, Ljudmila Ulickaja válasza a következő volt:

„Tudja, Oroszország 1904, az orosz-japán háború kezdete óta folyamatosan harcban él. Kisebb és nagyobb deklarált és eltitkolt, láthatatlan, ki nem mondott háborúban... Így vagy úgy az ország egy-egy részében mindig voltak és ma is zajlanak háborús események, amelyek során fiatal férfiak pusztulnak el. És hát, ennek következménye a sok háborús özvegy. Olyanok is, akik békeidőben lettek azzá. Nyíltan erről soha nem esik szó. Ez az egyik tényező, ami a népességi arányok torzulásához vezetett. A másik ok, a sztálini időkig vezethető vissza. Bár különböző okok miatt nem csak akkor, hanem most is rengeteg ember ül börtönben. A sztálini időkben főleg politikai, vagy politikainak nevezett okok miatt zártak be embereket, akiket a nép ellenségeinek kiáltottak ki, holott nem voltak azok. Ma pedig óriási mennyiségű gazdasági bűncselekmény történik. A börtönlakók száma nálunk a második legnagyobb a világon és a bebörtönzött emberek legnagyobb része, mintegy 90 százaléka férfi... Ez a második ok. A harmadik pedig az alkoholizmus, ami finoman fogalmazva cselekvőképtelenné teszi a férfiakat. Lényegében ez az a három ok, amiktől erősen eltorzultak a népesedési arányok. A normális arány egy az egyhez lenne, de nagyon-nagyon sok a magányos nő. Magányosak, de arról egyáltalán nem tehetnek, hogy nekik az a sors adatott, hogy nem jut számukra férfi, mert nincs... Ez csak az egyik, a demográfiai ok. A másik egy tipikusan orosz sajátosság, mégpedig az, hogy Oroszországban soha nem lesz igazán erős a feminista mozgalom. Ugyanis nálunk a munka frontján a nők ugyanazokkal a jogokkal rendelkeztek, mint a férfiak. Ők is végezhettek nehéz, kizsigerelő munkát... Oroszországban a nők sohasem akartak a munkában való egyenlőségért küzdeni, ezt a jogot megkapták, anélkül, hogy kérték volna. Szavazati joguk pedig jóval előbb volt, mint Európa és a világ bármely más országaiban. Ezek olyan orosz sajátosságok, melyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni... Mindezt most nem feminista megközelítésből mondom, mert én más szemszögből nézem a problémát. Tudja, én igazán nagyon szeretem, sokra tartom a nőket. Szerintem ők az emberiség jobbik fele... És mindezekén túl, még egy fontos körülmény: Oroszország a kelet része, tehát a nőkhez úgy viszonyulnak, mint más keleti országokban. Még a legcivilizáltabb társadalmi rétegekben is harcolni kell e szemlélet ellen, olyan mélyen beleivódott az ösztönökbe...”¹⁶³

Az író nő gondolatai, okfejtései dolgozatom alapjául szolgáltak és egyszerre összefoglalták azt. A dolgozat írása közben esetenként sokkoló tényekkel és számadatokkal, ugyanakkor példás és elgondolkodtató emberi sorsokkal találkozhattam. Ma egy olyan világot élünk, amelyben több a panasz, mint a dicséret, az elégedett sóhaj, és ez a tendencia az én generációmban tetőzik. A szovjet nők kitartása, önfegyelme, akarni- és tenni vágyása kiemelkedő volt. Az általam bemutatott nők igazi hősnők voltak, akikről gyakran méltatlan

¹⁶³ Interjú Ljudmila Ulickájával // Klubrádió, „Nagy generáció” című műsor, 2013. december 25-i adása

módon megfélelkeznek. Dolgozatommal szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a nők téves megítélése az orosz társadalomban egy mélyen gyökerező probléma, amely a mai napig érezteti hatását. Úgy gondolom, követendő példát állítottak elénk, XXI. századi nők elé.

8. Képek

1. ábra: Valentyina Vlagyimirovna Tyereskova

2. ábra: Anna Andrejevna Ahmatova

3. ábra: Anna Pavlovna Pavlova

4. ábra: Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja

*5. ábra: Alexandra Mihajlovna
Kollontaj*

6. ábra: Marina Mihajlovna Raskova

7. ábra: Olga Knipper és férje, Anton Pavlovics Csehov

8. ábra: Lilja Vladyimirovna Litvjak

9. ábra: Nagyezsda Popova

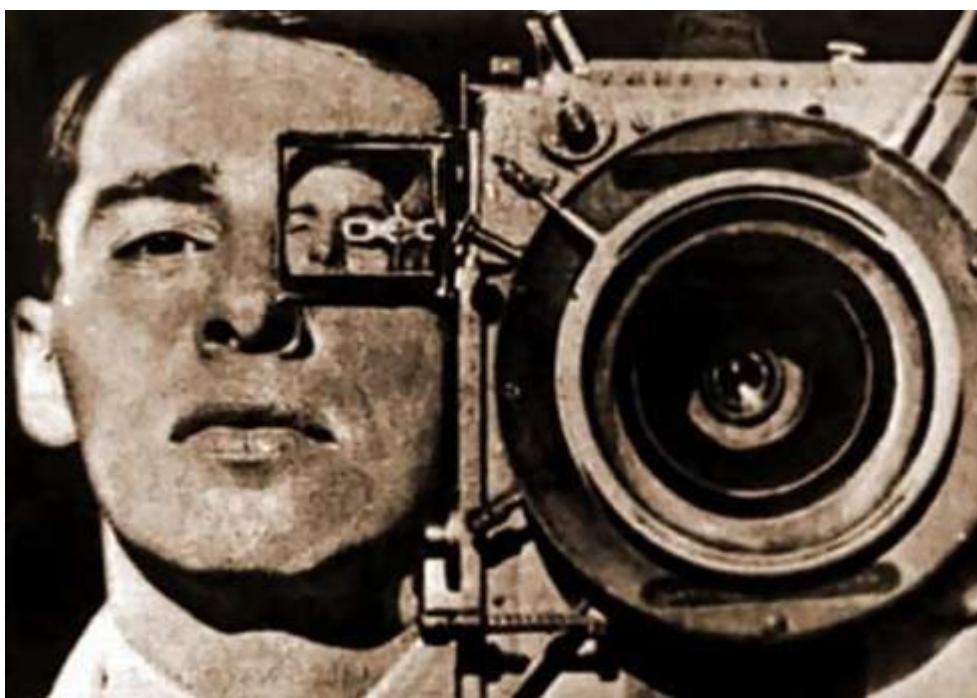
10. ábra: A 46. Női Éjszakai Repülő-Bombázó Ezred pilótái

11. ábra: Ljudmila Mihajlovna Pavlicsenko

12. ábra: "Haza-anyácska hív"

13. ábra: Dziga Vertov

14. ábra: Marija Bri-Bein – Éljen a szovjet nők egyenjogúsága, 1939

15. ábra: Gusztav Klucisz- Fiatalok - repülőre, 1934

9. Bibliográfia

9.1 Primer források

INTERJÚ LJUMILLA ULICKAJÁVAL

Elérhető: http://www.nagygeneracio.hu/radiomusor/2013-as_evad. Utolsó megtekintés: 2014. április 11, 15:25.

АЛЕКСАНДР ЗАРХИ, ИОСИФ ХЕЙФИЦ: ЧЛЕН ПРАВИТЕЛЬСТВО, 1939

Elérhető: <http://www.youtube.com/watch?v=04vE4TpVpdA>. Utolsó megtekintés: 2014. október 16, 20:56

ДЗИГА ВЕРТОВ: КОЛЫВЕЛЬНАЯ, 1937

Elérhető: <http://www.youtube.com/watch?v=5iOclJWDLQo>. Utolsó megtekintés: 2014. október 16, 20:51

НИКОЛАЙ ЕКК: ПУТЕВКА В ЖИЗНЬ, 1931

Elérhető: <http://www.youtube.com/watch?v=4Jm2VMacMMs>. Utolsó megtekintés: 2014. október 16, 20:44

СЕРГЕЙ ГЕРАСИМОВ: КОМСОМОЛЬСК, 1938

Elérhető: <http://www.youtube.com/watch?v=Sgql9SVMAAA>. Utolsó megtekintés: 2014. október 16, 21:02

ФРИДРИХ ЭРМЛЕР: КРЕСТЬЯНЕ, 1934

Elérhető: <http://www.youtube.com/watch?v=Gq8mSHFuInk>. Utolsó megtekintés: 2014. október 16, 20:59

9.2 Szakirodalom

ALFONSO 2010

Lt Col Kristal L. Alfonso: *Femme Fatale* 2010. *Air & Space Power Journal* 24:3 (2010) 59-73.

BAGI 2010

Bagi Ibolya: Az orosz futurizmus szelíd kép-írója: Jelena Guro. In: Bagi Ibolya: *Rög-Eszmék, Írások a XX. századi szláv irodalmak köréből*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged 2010, 30-43.

BRODSKY FARNSWORTH 2001

Beatrica Brodsky Farnsworth: Bolsevism, the Woman Question, and Aleksandra Kollontai. *American Historical Review* 81:2 (2001) 292-316.

CARDONA – MARKWICK 2009

Euridice Charon Cardona – Roger D. Markwick: „Our brigade will not be sent to the front”: Soviet Women under Arms in the Great Fatherland War, 1941 – 45. *Russian Review* 68:2 (2009) 240 – 26.

CLEMENTS 2012

Barbara Evans Clements: *A History of Women in Russia : From Earliest Times to the Present*. Indiana University Press, Bloomington, IN 2012

COOK 2006

Bernard A. Cook: *Women and War : A Historical Encyclopedia From Antiquity to the Present*. ABC-CLIO, California 2006

ERICKSON 1990

John Erickson: Night witches, Snipers and Laundresses. *History Today* 40:7 (1990) 29-35.

FITZPATRICK 2003

Fitzpatrick, Sheila: A sztálinizmus: hatalom, család, közvélemény. In: Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai, tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2003, 152-211.

GAU – CUTSHAW 2002

Grau, Lester W. - Cutshaw, Charles Q.: Russian Snipers. *Infantry*. Summer2002, Vol. 91 Issue 2, p7. 5p. 2 Charts.

KRAUSZ 2003

Krausz Tamás: *Sztálin élete és kora*. Pannonica Kiadó, Győr 2003.

KRAUSZ 2008

Krausz Tamás: *A Szovjetunió története 1914-1991*. Kossuth Kiadó, Budapest 2008.

KUNYECKAJA-MASTAKOVA 1985

Ljudmila Kunyeckaja – Klara Mastakova: *Krupszkaja*. Kossuth Könyvkiadó – Kárpáti Kiadó, Budapest 1985.

LANGER 2013

Emily Langer: Soviet wartime icon led female pilot squad. *Washington Post, The*. 07/14/2013.

PORTER 1980

Cathy Porter: *Alexandra Kollontai – The Lonely Struggle of the Woman Who Defied Lenin*. The Dial Press, New York 1980.

REESE 2011

Roger Reese: Soviet Women at War. *Military History* 28:1 (2011) 44-53.

ROWLEY 2009

A. Rowley: Where are all the mother-heroines? Images of maternity in soviet films of the 1930s. *Canadian Journal of History*, March 2009, 44(1):25-38

SEBAG MONTEFIORE 2009

Simon Sebag Montefiore: *Sztálin, A Vörös Cár udvara*. Alexandra Kiadó, Pécs 2009.

STREBE 2003

Amy Goodpaster Strebe: Marina raskova & the soviet women aviators of world war II. *Russian Life*, Jan/Feb2003, Vol. 46 Issue 1, p42. 6p.

SYPNOWICH 1993

Christine Sypnowich: Alexandra Kollontai and the Fate of Bolshevik Feminism. *Labour/Le Travail* 32:Fall (1993) 287-295.

SZEX ÉS MOSZKVA 2012

Elérhető: <http://oroszok.postr.hu/szex-es-moszkva-szex-a-szovjetunioban-ii>. Utolsó megtekintés: 2014. 04. 07, 08:13.

ОСИПОВИЧ 1994

Elérhető: http://www.a-z.ru/women_cd1/html/preobrazh_2_1994_b.htm. Utolsó megtekintés: 2014. 04. 16, 17:18

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
2. Az elsők.....	2
3. A nők helyzete az I. világháború idején.....	5
3.1 Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja.....	7
3.2 Alekszandra Mihajlovna Kollontaj.....	11
4. A Vörös Cár udvara.....	15
3.1 A háziasszonyok mozgalma.....	19
5. Hősnők a valóságban, a II. világháború.....	22
5.1. Éjjeli Boszorkák.....	24
5.2. Mesterlövésznők.....	26
5.3. A háterszág hősnői.....	28
6. Hősnők a filmvászonon.....	30
7. Összefoglalás.....	33
8. Képek.....	35
9. Bibliográfia.....	40
9.1. Primer források.....	40
9.2. Szakirodalom.....	41